

บทที่ ๓

บทบาทของเป็นพระอรหันต์ในการประกาศพระศาสนา

ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา

ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะได้นำเสนอบทบาทของพระอรหันต์ในการประกาศพระศาสนาซึ่งเป็นที่ทราบกันดีแล้วว่า พระอรหันต์เป็นผู้ที่หมดกิเลสแล้วการประกาศพระศาสนาของท่านย่อมจะมีประสิทธิภาพมากกว่าปุถุชนเพราะว่าจะไม่มีการหวังลาภเป็นที่ตั้ง ซึ่งจะได้กล่าวถึงบทบาทในการพระศาสนาของท่านเหล่านั้นเป็นลำดับไป

๓.๑ บทบาทของพระอรหันต์ในการประกาศพระศาสนา

๓.๑.๑ บทบาทในการประกาศพระศาสนาของพระมหากัสสปเถระ

ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้มั่นคงแพร่หลายนั้นจำต้องอาศัยพระสาวกเป็นกำลังช่วยเผยแผ่ และพระสาวกต้องศึกษาในหลักไตรสิกขา คือศีล สมาธิ และปัญญาซึ่งเป็นกิจเบื้องต้นในพระพุทธศาสนา เพื่อให้บรรลุผลอย่างใดอย่างหนึ่ง การบรรลุผลในยุคแรก ๆ ของพระสาวกเกิดจากการฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า แล้วพระองค์ก็ส่งสาวกเหล่านั้นไปประกาศพระศาสนาด้วยพระดำรัสว่า

ภิกษุทั้งหลายเราพ้นแล้วจากบ่วง ทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลายพวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกเพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูปจงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุดจงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในตาน้อยมีอยู่ ย่อมเสื่อมเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม”^๑

^๑ วิ.ม. (ไทย) ๔/๓๒/๔๐.

จากนั้นการเผยแพร่พระพุทธศาสนาก็แพร่หลายไปทั่วสารทิศ คนจำนวนมากหันมานับถือพระพุทธศาสนา จากการที่มีบุคคลมาหันมานับถือพระพุทธศาสนาในครั้งนี้ ซึ่งมีทั้งที่เป็นนักบวชและมิชชันนารี จากนั้น จึงมีการตั้งเป็นพุทธบริษัท ๔ คือภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา ซึ่งเป็นองค์สำคัญที่ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาจนปัจจุบันนี้ โดยเฉพาะพระสงฆ์สาวกที่เป็นกำลังสำคัญยิ่งในการเผยแผ่พระศาสนา

พระมหากัสสปะก็เป็นพระสาวกรูปหนึ่งในบรรดาสาวกที่มีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระศาสนา เช่นพระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ พระอานนท์ ซึ่งมีบทบาทในการสนทนาธรรม แสดงธรรม โต้ตอบธรรมะ แก่ภิกษุผู้ประพฤติปฏิบัติธรรมร่วมกัน แก่ภิกษุณีอุบาสก อุบาสิกาผู้ถวายการอุปถัมภ์ด้วยวาจาอันไพเราะ ทำให้เกิดความซาบซึ้งในพุทธธรรม และมีความเข้าใจในพุทธธรรมอย่างถูกต้อง และเกิดความเลื่อมใสในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยความสงสัยที่เกี่ยวกับหลักคำสอน ท่านจะแก้ข้อสงสัยของบุคคลเหล่านั้นให้กระจ่างชัด ทำความเข้าใจที่ยากให้ง่าย โดยเฉพาะท่านเป็นผู้นำในด้านสันโดษ เป็นแบบอย่างแห่งการดำรงอยู่แห่งภิกษุทั้งหลาย แม้กระทั่งหลักในการประพฤติปฏิบัติธรรม ท่านก็จะแนะนำให้ถูกต้องตามธรรมวินัยให้ถูกต้องอย่างเคร่งครัด เรื่องเกี่ยวกับบุคคลที่ไม่นับถือพระพุทธศาสนา ให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา

การเผยแผ่และประกาศพระพุทธศาสนาในที่นี้ จะผู้วิจยจะแยกออกเป็น ๒ ลักษณะ คือ

๑. บทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ก่อนพุทธปรินิพพาน

บทบาทในการประกาศพระศาสนาของพระมหากัสสปะจะเป็นไปในลักษณะของการสนทนาธรรมะ แสดงธรรม และตอบปัญหาร่วมกับพระสาวกรูปอื่น หรือแม้กระทั่งอุบาสก อุบาสิกา และบุคคลทั่วไป ซึ่งผู้วิจยจะแยกเป็นประเด็นดังนี้

๑. สนทนาธรรมเรื่องผู้ทำให้ปางาม พระมหากัสสปะ สนทนากับพระสารีบุตรเถระ ณ ป่าโคสิณคาลวันอันเป็นที่รื่นรมย์ โดยท่านกล่าวว่า

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ตนเองอยู่ป่าเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร ตนเองเที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตรตนเองถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร และกล่าวสรรเสริญคุณแห่งความเป็นผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ตนเองถือไตรจีวรเป็นวัตร...^๒

๒. สนทนาธรรมเรื่องผู้ไม่สะดุ้งกลัวต่อความชั่วกับพระสารีบุตร พระมหากัสสปะกล่าวว่า

“ท่านผู้มีอายุ ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ไม่ทำความเพียรเครื่องเผือกเลส โดยคิดว่า ‘บาปอกุศลธรรมที่ยังไม่เกิดขึ้น เมื่อเกิดขึ้นแก่เรา พึงเป็นไปเพื่อความพินาศ’...เมื่อดับพึงเป็นไปเพื่อความพินาศ’ ภิกษุชื่อว่าไม่มีความสะดุ้งกลัว เป็นอย่างนี้ภิกษุเป็นผู้ไม่มีความเพียรเครื่องเผา

^๒ ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๓๖/๓๖๙.

กิเลส ไม่มีความสะดุ้งกลัว เป็นผู้ไม่ควรเพื่อตรัสรู้ ไม่ควรเพื่อนิพพาน ไม่ควรเพื่อบรรลุธรรมอันเกษมจากโยคะอย่างยอดเยี่ยม^๓

๓. สนทนาเรื่องสัตว์ตายแล้วเกิดอีกหรือไม่เกิดอีก พระมหากัสสปเถระกับพระสารีบุตรเถระที่ถามปัญหาว่า การที่สัตว์หลังจากตายแล้วไปเกิดอีกหรือไม่เพราะเหตุใด ? พระผู้มีพระภาคจึงมิได้ทรงพยากรณ์ไว้ พระมหากัสสปเถระตอบว่า ปัญหานี้ พระองค์มิได้ทรงพยากรณ์ไว้ เพราะว่าไม่มีประโยชน์ ไม่มีเบื้องต้นแห่งการประพาสพรหมจรรย์ ย่อมไม่เป็นไปเพื่อความหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับกิเลส เพื่อเข้าไปสงบ เพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อการตรัสรู้ เพื่อนิพพาน...^๔

๔. สนทนาธรรมเรื่องเหตุเลื่อมจากพระศาสนากับพระผู้มีพระภาคเจ้า พระมหากัสสปเถระได้กราบทูลถามพระผู้มีพระภาคเจ้า

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ อะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้ เมื่อก่อนสักขาบทมีน้อย ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในอภิสมาสีมีมาก และอะไรหนอเป็นเหตุ เป็นปัจจัยให้ บัดนี้สักขาบทมีมาก แต่ภิกษุผู้ตั้งอยู่ในอภิสมาสีมีน้อย”...^๕

๕. สนทนาธรรมเรื่องโพชฌงค์ ๗ กับพระผู้มีพระภาคเจ้า ขณะที่พระมหากัสสปเถระอาพาธไม่สบาย อยู่ที่ปิปผลิคูหา โดยที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า

กัสสปะ โพชฌงค์ ๗ ประการนี้เรากล่าวไว้ชอบแล้ว ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน...^๖

๖. แสดงธรรมเรื่องการพยากรณ์พระอรหันต์ผลแก่ภิกษุทั้งหลาย ขณะที่ท่านพักอยู่ที่เวฬุวันกลันทกนิวาปสถาน ท่านกล่าวกะภิกษุทั้งหลายว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ ย่อมพยากรณ์อรหันต์ผลว่า ‘เรารู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป’”^๗

จะเห็นได้ว่า บทบาทการประกาศพระพุทธศาสนาของพระมหากัสสปเถระ ในช่วงก่อนพุทธปรินิพพานนั้น ส่วนใหญ่แล้วตัวท่านเองเน้นในเรื่องการปฏิบัติมากกว่าการแสดงธรรมหรือสนทนาธรรม แม้ตัวท่านเองทำการประกาศพระศาสนาด้วยการปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างของภิกษุ จนท่านได้รับการยกย่องว่าเป็นผู้รู้ดังเป็นวัตร การปฏิบัติของท่านก็เพื่อให้เกิดผลหรือเป็นแบบอย่างแก่พระสาวกในการการประกาศพระศาสนานั่นเอง

^๓ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔๕/๒๔๕.

^๔ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๕/๒๖๑.

^๕ ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๖/๒๖๒.

^๖ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๕/๑๒๙.

^๗ อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๘๖/๑๙๑.

๒. การรักษาพระพุทธศาสนาหลังพุทธปรินิพพาน

การรักษาพระพุทธศาสนาดั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันนั้น กล่าวได้ว่าเป็นหน้าที่สำคัญยิ่งของพระมหาสาวกและพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนา หลังจากพระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้วพระองค์ก็ได้มอบอำนาจให้แก่พระสาวกองค์ใดองค์หนึ่งทำหน้าที่แทน แต่พระผู้มีพระภาคมอบพระธรรมและพระวินัยที่พระองค์ทรงสั่งสอนให้เป็นศาสดาแทนพระองค์ ดังนั้นการประกาศพระศาสนาจึงต้องเป็นหน้าที่พระสาวกสืบต่อมา พระมหากัสสปเถระเป็นพระเถระอีกรูปหนึ่งที่มีบทบาทในการรักษาและประกาศพระศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองมาจนถึงปัจจุบัน การรักษาและประกาศพระศาสนาในที่นี้ ผู้วิจัยจะแยกออกเป็น ๒ ประเด็น ๒ คือ

๑. ลักษณะการรักษาและเผยแผ่ด้วยการเป็นตัวอย่างและต้นแบบในการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าอย่างเคร่งครัด เห็นได้จากการประพฤติตามธุดงค์ ๑๓ ข้อ เป็นตัวอย่าง ท่านไม่เคยบ่น จนได้รับยกย่องว่าจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเลิศทางถือวัตรปฏิบัติอย่างเคร่งครัด ดังมีพุทธดำรัสว่า “มหากัสสปะเลิศกว่าภิกษุสาวกทั้งหลายของเรา ผู้ทรงธุดงค์และสรรเสริญคุณแห่งธุดงค์”^{๘๔} ถึงแม้จะลำบากเพียงไร ท่านก็ถือปฏิบัติอย่างนั้นมา

๒. ลักษณะการแสดงธรรม สนทนาธรรม บรรยาย และตอบปัญหาธรรมในลักษณะนี้จะใช้กันมาก ในหมู่พระสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า ในการรักษาและเผยแผ่ด้วยวิธีนี้พระมหากัสสปเถระ ก็ใช้แสดงธรรมหรือตอบปัญหาสนทนากับเพื่อนสหพรหมจารีด้วยกัน

พระมหากัสสปเถระ ใช้ทั้งสองลักษณะในการดำรงไว้รักษาไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา เห็นได้จากที่ท่านนำบริวารกลับปาวา เพื่อกราบพระพุทธเจ้า ในช่วงระหว่างทางนั้นท่านได้แวะพักที่ริมทางพร้อมกับบริวาร ในขณะนั้นมีอาชีวกเดินสวนทางมา ท่านได้ถามถึงพระพุทธเจ้า อาชีวกนั้นกล่าวกะท่านว่า พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว ๗ วัน วันนี้จะเป็นวันถวายพระเพลิง พระมหากัสสปะพร้อมกับบริวารพอได้ยินคำว่า พระพุทธเจ้าปรินิพพานแล้ว บางรูปที่ยังไม่ได้บรรลุก็เศร้าใจร้องไห้ ส่วนตัวท่านพระมหากัสสปะเกิดความสังเวช และปลงธรรมสังเวชได้ จึงสั่งบริวารรีบเดินทางเพื่อให้ทันถวายพระเพลิงพุทธสรีระของพระพุทธเจ้า ในขณะเดียวกันมีภิกษุแก่รูปหนึ่งชื่อสุภัททพุมพชิต เห็นภิกษุเหล่าเศร้าโศกอยู่จึงกล่าวด้วยความคะนองปากว่า “ท่านทั้งหลายอย่าได้เสียใจเศร้าโศกไปเลย เป็นการดีแล้วที่พระองค์ปรินิพพานเสียได้ พวกเราจะได้พ้นจากการว่ากล่าวตักเตือนว่า สิ่งนี้ควร สิ่งนี้ไม่ควร ตั้งแต่นี้เราสุขสบายแล้ว จะปรารถนาทำสิ่งใด เราก็จะทำสิ่งนั้นได้ตามชอบใจ”^{๘๕} คำพูดของสุภัททพุมพชิตนั้น เป็นที่สะเทือนใจแก่พระมหากัสสปะเป็นอย่างมาก แต่ท่านก็มีได้กล่าวโต้ตอบ

^{๘๔} อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๑/๒๕.

^{๘๕} พิชุร มลิวัลย์ และไสว มาลาทอง, ประวัติพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมการศาสนา, ๒๕๕๓), หน้า ๗๗.

อย่างไร นอกจากให้พระสงฆ์เหล่านั้นเตรียมมุ่งหน้าเดินไปยังมกุพันธเจดีย์ เพื่อถวายบังคมพุทธสรีระของพระพุทธเจ้า

หลังจากการถวายพระเพลิงพุทธสรีระเรียบร้อยแล้ว จำนวนมากได้ประชุมกันในสถานที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน พระมหากัสสปเถระ เป็นประธานปรารภคำพูดของสุภัททอุทตมบรรพชิต กล่าวจ้วงจาบพระพุทธเจ้า ในที่ประชุมจึงมติให้พระมหากัสสปเถระเป็นสังฆปริณายก บริหารคณะสงฆ์สืบไป พระมหากัสสปเถระปรารภว่าพระพุทธองค์ปรินิพพานได้ไม่กี่วันก็บังเกิดเสี้ยนหนามในพระพุทธศาสนา ต่อไปเมื่ออิลชชีสำคัญผิดไปว่า พระธรรมวินัยนี้หาครูอาจารย์มิได้ ได้เพื่อนที่เป็นอิลชชีที่เหมือนกันมากขึ้น ก็นำพระธรรมวินัยของพระผู้มีพระภาคเจ้านี้ให้อันตรธานเป็นแน่แท้ พระธรรมวินัยประดิษฐานอยู่ตราบใด พระผู้มีพระภาคเจ้าก็ชื่อว่ายังทรงพระชนมอยู่ตราบนั้น พวกเราควรจะทำสังคายนาพระธรรมวินัย

จะเห็นได้ว่าการรักษาพระธรรมวินัยของพระมหากัสสปเถระหลังพุทธปรินิพพานนี้ คณะสงฆ์จะมอบหน้าเป็นประธานให้ท่านช่วงนี้เอง ท่านจึงได้มีการปรึกษาแก่คณะสงฆ์บกเอาเหตุของการเสื่อมธรรมวาทีและความเจริญของธรรมวาทีขึ้นเป็นหัวข้อที่มีภิกษุบางรูปกล่าวในขณะพระพุทธเจ้าปรินิพพานใหม่ๆ ขึ้นมาเป็นเหตุให้มีการสังคายนาพระธรรมวินัย คือร้อยกรองคำสอนของพระพุทธเจ้าให้เป็นหมวดหมู่ ที่สำคัญยังท่านมิให้มีการถอนสิกขาบทเล็กน้อยออก และไม่บัญญัติสิ่งที่พระพุทธเจ้ามิได้บัญญัติไว้

นอกจากผลที่ได้จากการรักษาและประกาศพระศาสนาตามที่กล่าวมาแล้ว ตัวของท่านเองยังเป็นที่เคารพของคณะสงฆ์ โดยที่ตัวท่านเองยังประพฤติตามคำสอนอย่างเคร่งครัด เพื่อให้เป็นแบบอย่างของพระสงฆ์ในรุ่นต่อๆ มา จนถึงปัจจุบัน ถือได้ว่าพระมหากัสสปเถระเป็นผู้ที่สละกำลังกายกำลังใจ เพื่อรักษาประกาศพระธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างแท้จริง

วิธีการเผยแผ่และประกาศพระพุทธศาสนา

ในการเผยแผ่และประกาศพระศาสนานั้น พระมหากัสสปะใช้วิธีแบบเดียวกับพระพุทธเจ้าและพระมหาสาวกอื่น ๆ คือการเริ่มสนทนาเป็นจุดสำคัญ การเริ่มต้นที่ดีมีส่วนในการเผยแผ่ให้สำเร็จผลดีเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ได้สร้างบรรยากาศในการประกาศพระศาสนาให้ปลอดโปร่ง เพลิดเพลินไม่ตึงเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดใจแก่ผู้ฟัง การประกาศนั้นได้มุ่งไปที่เนื้อหาสาระ เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในสิ่งที่นำมาประกาศไม่กระทบตนเองและผู้อื่นไม่ยกตนข่มท่าน ไม่มุ่งเสียดสีใครๆ ใช้ภาษานุ่มนวลสละสลวย ไม่หยาบคาย ขวนให้สบายใจตั้งใจสอนและประกาศโดยเคารพ

ลักษณะการประกาศพระศาสนาของพระมหากัสสปะจะดำเนินไปใน ๔ ลักษณะ คือ

๑. สันตัสนา คือ การชี้แจงแสดงเรื่องราวให้ชัด จำแนกแจกแจง แยกแยะและอธิบาย และแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจแจ่มแจ้ง ดังงูมีอัมพู เหมือนหงายชันที่คว่ำฉันทัน มีคำลือที่ว่า พดเข้าใจ ง่ายต่อการปฏิบัติ วัตถุประสงค์เป็นรูปธรรม

๒. **สมาทปนา** คือ การปลุกใจให้ปฏิบัติ ด้วยการแนะนำให้ซาบซึ่งถึงคุณค่ามองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนและประโยชน์ที่จะได้รับ เป็นผลทำให้ชีวิตเป็นสุข

๓. **สมุตเตชนา** คือ การเข้าใจ ยกใจ ชูใจให้อาจารย์แก่กล้า ด้วยการอธิบายให้
กระตือรือร้นเกิดความรู้ อยากมี อยากดี อยากเป็น อยากทำ ชวนให้มีมานะอดทนสู้งาน หนัก
เอา เบาสู้ ไม่กลัวเหนื่อย

๔. สัมผัสหงสนา คือ การขโลมใจให้ชุ่มชื้น ร่าเริง เบิกบาน ฟังไม่เบื่อและเปี่ยมด้วยความหวัง การปลอบใจให้สดชื่นเบิกบาน เป็นธรรมบันเทิงบำรุงจิตใจให้ชุ่มชื้น สร้างความหวังให้มีชีวิตที่ดี มีกินมีใช้ อยู่สุขสบาย ไม่น้อยหน้าการดำรงชีพ ยกกระดับจิตใจให้สูงให้จนเกิดความสุขสบายเหมือนให้อาหารแก่คนที่หิว ให้น้ำดื่มแก่คนที่กระหาย ให้เงินแก่คนที่ต้องการเงินดังที่ พระธรรมปิฎกได้ผูกเป็นคำสั้นๆ ว่า “แจ่มแจ้ง จงใจ หาญกล้า ร่าเริง หรือซี้ซัด เชิญชวน คึกคัก เบิกบาน” ๑๐

๑. สันติสนา หมายถึงการ อธิบายขยายความ เช่น พระผู้มีพระภาคตรัสถามว่า กัสสปะ ก็เธอเล็งเห็นประโยชน์อย่างไร จึงอยู่ป่าและกล่าวสรรเสริญคุณแห่งการอยู่ป่าเป็นวัตร สิ้นกาลนาน เป็นผู้เที่ยวบิณฑบาตเป็นวัตร พระมหากัสสปเถระกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เห็นอำนาจประโยชน์ ๒ อย่างจึงอยู่ป่าเป็นวัตร จึงสรรเสริญคุณแห่งการปรารภความเพียร เล็งเห็นการอยู่เป็นสุขในทิฏฐธรรม และอนุเคราะห์ประชาชนในภายหลัง พระพุทธเจ้าตรัสว่า กัสสปะ เธอปฏิบัติเพื่อประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก เพื่อความสุขแก่ชนเป็นอันมาก เพื่ออนุเคราะห์แก่โลก เพื่อความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพราะฉะนั้น เธอจึงเป็นผู้ทรงผ้าบังสุกุล จงเที่ยวบิณฑบาตและจงอยู่ป่าเถิด

๒. สมาทปนา หมายถึง การจงใจให้เห็นจริงด้วยตามเนื้อหาสาระที่นำมากล่านั้น ขวนให้ ผู้ฟังคล้อยตามเห็นยอมรับและนำเอาสิ่งนั้น ขวนให้ผู้ฟังเห็นคล้อยตามเนื้อหาจนต้องยอมรับและนำสิ่งที่ ฟังนั้นไปปฏิบัติ จนบรรลุตามวัตถุประสงค์ แห่งการนำหัวข้อนั้นมากล่าว

๓. สมุตเตชนา หมายถึง การเข้าใจหรือปลุกใจให้เกิดความกล้าหาญ เกิดกำลังให้มีความ
อดสาหะ แข็งขัน เชื้อมั่นในคำสอน ไม่ย่อท้อ และหวาดหวั่นต่อความเหนื่อยยาก หรืออุปสรรคใด ๆ
วิธีการเช่นนี้ พระมหากัสสปเถระ ใช้กับภิกษุทั้งหลายในครั้งเมื่อนำภิกษุ ๕๐๐ รูป จากเมืองปาวา เพื่อ
สักการะพระผู้มีพระภาคเจ้าที่มกุฏพันธเจดีย์ แต่ในระหว่างทางมีภิกษุที่ได้ทราบการปรินิพพานของ

^{๑๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธวิธีในการสอน, หน้า ๕๓.

พระองค์ กล่าวไปในทำนองไม่ให้เสียใจ เพราะว่าต่อไปนี้จะไม่มีใครคอยขัดขวางการทำต่างๆ ที่ควรและไม่ควร พระมหากัสสปเถระพอได้ฟังก็เกิดความสลดใจ แล้วแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายไม่ให้เกิดความสลดใจ เพราะการที่สิ่งต่าง ๆ มีปัจจัยปรุงแต่งจะต้องเสื่อมสลายไปในที่สุด

๔. สัมปหังสนา คือการขโมยใจให้เข้มขึ้น ร่ำเริงเบิกบาน ผู้ฟังไม่เบื่อและเต็มไปด้วยความหวัง เพราะมองเห็นคุณประโยชน์ที่ตนจะได้รับ จากการฟังแล้วนำไปปฏิบัติ เช่นพระมหากัสสปเถระใช้วิธีสอนภิกษุทั้งหลายที่เป็นศิษย์ของท่าน จำนวน ๕๐๐ รูป จนเป็นผลสำเร็จในด้านการสมาทานธุดงค์และยอมเป็นศิษย์ของท่านตลอดมา

นอกจากนี้วิธีการเผยแผ่และประกาศพระศาสนาที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ ซึ่งพระมหากัสสปเถระได้นำมาใช้ดำเนินการเผยแผ่ซึ่งมีหลายแบบอย่างที่จะนำมากล่าวและสามารถพบเป็นประจำได้แก่วิธีการเผยแผ่ที่ลักษณะ ๔ อย่าง

วิธีการเผยแผ่พระพุทธศาสนาให้แพร่หลาย ที่พระมหากัสสปเถระได้นำมาเป็นแนวทางในการเผยแผ่ทั้ง ๔ ลักษณะที่กล่าวมาสามารถสรุปได้เป็น ๔ ลักษณะดังนี้ คือ

แบบสนทนาเป็นแบบที่พระสาวกทั้งหลายนำมาใช้ แม้พระมหากัสสปะเองก็ใช้แบบสนทนา ส่วนมากใช้กับผู้ที่มีได้นับถือพระพุทธศาสนามาก่อน เพื่อให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา

แบบบรรยายเป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าและพระสาวกทั้งหลายใช้บรรยายแก่พุทธบริษัททั่วไป วิธีการนี้ส่วนมากจะใช้กับผู้ที่มีพื้นฐานความเข้าใจเพิ่มเติมหรือนำมาปฏิบัติให้ถูกต้อง ให้เกิดความสงบทางจิตใจ พระมหากัสสปะใช้วิธีการนี้บรรยายธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อให้คุณแห่งการสมาทานธุดงค์ และการบัญญัติการฉัน เป็นต้น

แบบตอบปัญหา การถามปัญหานั้น เกิดจากความสงสัยข้องใจในหัวธรรมต่าง ๆ ที่ฟังแล้วไม่เข้าใจจึงมีการถามปัญหาธรรม นอกจากนี้ยังมีการถามปัญหาธรรมเพื่อลองภูมิปัญญาธรรมก็มี การถามแบบลองภูมิปัญญามีส่วนมากเป็นผู้ที่นับถือลัทธิศาสนาอื่น บ้างก็ถามเพื่อให้ตนเองมีความรู้ทางพระพุทธศาสนาเพื่อไปเปรียบเทียบกับศาสนาของตน บ้างก็ถามเพื่อข่มให้จนปัญญา เพื่อให้ผู้เกิดความอับอายในการตอบปัญหานั้น ๆ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหาและการตอบปัญหาให้เหมาะสม

แบบยึดพระวินัยเป็นหลัก เมื่อเกิดกรณีภิกษุทำความผิดอย่างใดอย่างหนึ่ง พระสาวกและประชาชนเกิดการเล่าลือโจษขาน ตีเตี๋ยน มีผู้มากราบทูลแต่พระผู้มีพระภาคเจ้า พระองค์ก็เรียกประชุมสงฆ์ สอบถามพระภิกษุผู้กระทำความผิดเมื่อเจ้าตัวยอมรับ พระองค์ก็ทรงดำหนิชี้แจงผลเสียที่จะเกิดแก่ส่วนรวม พรรณนาถึงโทษแห่งการประพฤตินี้ไม่ดี และกล่าวคุณของความประพฤติชอบ แล้วทรงแสดงธรรมที่เหมาะสมแก่เรื่องนั้น จากนั้นทรงให้สงฆ์รับทราบแล้วบัญญัติสิกขาบทเพื่อเป็นแบบอย่างต่อไป

จะเห็นได้ว่า การทำสังคายนาที่พระมหากัสสปะเป็นประธาน ได้ดำเนินการปฐนาและวิสังคายนาพระธรรมวินัยให้เป็นหมวดหมู่จนสำเร็จ โดยการทำสังคายนาครั้งนี้เป็นสิ่งที่พระพุทธเจ้ามิได้ทรงบัญญัติไว้ คณะสงฆ์ก็ได้บัญญัติเพิ่มเติม และสิ่งที่พระองค์ทรงบัญญัติไว้ก็ได้แก้ไขเปลี่ยนแปลงแต่ประการใด ถือเป็นความสำเร็จที่ยิ่งใหญ่ของคณะสงฆ์ในการทำสังคายนาครั้งนี้สำเร็จลงด้วยดีซึ่งเป็นแบบแผนของการปฏิบัติมาจนถึงปัจจุบันนี้ กล่าวได้ว่าเป็นการประกาศพระศาสนาที่ได้ผลเป็นรูปธรรมมากที่สุด

ผลของการประกาศและเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระอรหันต์ในครั้งพุทธกาลและหลังพุทธกาลถือได้ว่าเป็นผลสำเร็จอย่างน่าพอใจมาก การประกาศและการเผยแผ่นั้นมีทั้งการบรรยาย การถามตอบปัญหาธรรมะ และการปฏิบัติตนให้เป็นตัวอย่างของภิกษุในรุ่นหลังๆ สำหรับพระมหากัสสปเถระ ท่านใช้วิธีการปฏิบัติให้เหมาะสมกับสมณะวิสัยอย่างยิ่ง คือท่านธุดงค์ ๑๓ ข้อ เป็นแบบอย่างจนได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่า เป็นเลิศในทางอยู่ป่าเป็นวัตร ถือบิณฑบาตเป็นวัตร ซึ่งการปฏิบัติของตัวท่านจึงมีบริวารเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นสำเร็จของการประกาศพระศาสนาของท่าน โดยเฉพาะการทำสังคายนาพระธรรมวินัยที่ท่านเป็นประธาน ถือได้ว่าเป็นประโยชน์แก่หมู่ชนเป็นอันมาก โดยเฉพาะแก่พระศาสนาอย่างยิ่ง

๓.๑.๒ บทบาทในการประกาศพระศาสนาของพระสารีบุตรเถระ

พระพุทธเจ้ายกย่องพระสารีบุตร ว่า เป็นพระธรรมเสนาบดี เป็นแม่ทัพธรรมเป็นผู้มีบทบาทที่สำคัญยิ่งในการประกาศพระศาสนา เป็นสาวกองค์หนึ่งในบรรดาผู้ที่รับเอตทัคคะ คือเป็นเลิศด้วยปัญญา ซึ่งบทบาทในการแสดงธรรม สนทนาธรรม วิสังคายนาปัญหาธรรมแก่ภิกษุ ภิกษุณีผู้ประพาศธรรมร่วมกัน แก่อุบาสกอุบาสิกาผู้ถวายความอุปถัมภ์ด้วยสำนวนวาจาที่ไพเราะ ทำให้เกิดความซาบซึ้งในรสพระธรรม แก่บุคคลทั่วไปให้มีความเข้าใจในธรรมได้อย่างถูกต้อง ได้ทูลถามถึงความอุบัติเกิดขึ้นของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวกตลอดจนเรื่องราวต่าง ๆ เรื่องเกี่ยวกับพระธรรมที่มีความลึกซึ้งยากแก่ความเข้าใจให้กระจายชัด เรื่องเกี่ยวกับภิกษุและภิกษุณีบริษัท ถึงข้อที่ควรปฏิบัติให้ถูกต้องตามธรรมวินัย ทั้งเป็นผู้ขยายความในพระธรรมวินัยให้กระจายชัดขึ้นด้วย เรื่องราวเกี่ยวกับอุบาสกอุบาสิกา ที่ให้ความอุปถัมภ์จะปฏิบัติอย่างไรให้ถูกต้องเหมาะสมกับการงานที่ประกอบอยู่ เรื่องที่เกี่ยวกับข้อปฏิบัติต่อบุคคลที่ได้นับถือพระพุทธศาสนา เป็นต้น บทบาทของพระสารีบุตรในด้านต่าง ๆ แยกออกเป็น ๔ ด้าน คือ

๑. การแสดงธรรมแก่พุทธบริษัทและบุคคลทั่วไป

บทบาทของพระสารีบุตรในการแสดงธรรมแก่ภิกษุซึ่งเป็นสหธรรมิกด้วยกัน เช่น

๑) แสดงธรรมระงับความอาฆาต ๕ แก่ภิกษุทั้งหลายว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย อุบายกำจัดอาฆาต ๕ ประการนี้ เป็นเครื่องกำจัดอาฆาตที่เกิดขึ้นแก่ภิกษุได้อย่างสิ้นเชิงคือ

๑. ภิกษุพึงกำจัดอาฆาตในบุคคลผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ แต่มีความประพฤติทางวาจาบริสุทธิ์

๒. ภิกษุพึงกำจัดอาฆาตในบุคคลผู้มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ แต่มีความประพฤติทางกายบริสุทธิ์

๓. ภิกษุพึงกำจัดอาฆาตในบุคคลผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ แต่ได้ช่องแห่งใจ ได้ความ เลื่อมใสทางใจตามกาลอันควร

๔. ภิกษุพึงกำจัดอาฆาตในบุคคลผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์ มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์ และได้ช่องแห่งใจ ไม่ได้ความเลื่อมใสทางใจตามกาลอันควร

๕. ภิกษุพึงกำจัดอาฆาตในบุคคลผู้มีความประพฤติทางกายบริสุทธิ์ มีความประพฤติทางวาจาบริสุทธิ์ และได้ช่องแห่งใจ ได้ความเลื่อมใสทางใจตามกาลอันควร^{๑๑}

๒) แสดงธรรมเรื่องภิกษุผู้ถึงด้วยศีลสัมปทาว่า
ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ประกอบด้วยธรรม ๕ ประการ เป็นผู้ควรสนทนากับเพื่อนพรหมจารีทั้งหลาย คือ

๑. ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยศีลและตอบปัญหาที่มาในเรื่องศีลสัมปทาได้
๒. ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสมาธิและตอบปัญหาที่มาในเรื่องสมาธิ สัมปทาได้
๓. ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาและตอบปัญหาที่มาในเรื่องปัญญาสัมปทาได้
๔. ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติและตอบปัญหาที่มาในเรื่องวิมุตติสัมปทาได้
๕. ตนเองเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยวิมุตติญาณทัสสนะและตอบปัญหาที่มาในเรื่องวิมุตติญาณทัสสนสัมปทาได้^{๑๒}

๓) แสดงธรรมเรื่องการถามและตอบปัญหา

พระสารีบุตรเรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า ฯลฯ จึงได้กล่าวเรื่องนี้ว่าผู้มีอายุทั้งหลายภิกษุบางรูปย่อมถามปัญหากับภิกษุอื่นด้วยเหตุ ๕ ประการทั้งหมด หรือเหตุใดเหตุหนึ่ง เหตุ ๕ ประการ คือ

๑. ภิกษุบางรูปถามปัญหากับภิกษุอื่น เพราะโง่เขลา เพราะหลงมกมาย
๒. ภิกษุบางรูปมีความปรารถนาชั่ว ถูกความปรารถนาครอบงำ จึงถามปัญหากับภิกษุอื่น
๓. ภิกษุบางรูปดูหมิ่น จึงถามปัญหากับภิกษุอื่น
๔. ภิกษุบางรูปประสงค์จะรู้จึงถามปัญหากับภิกษุอื่น

^{๑๑} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๖๒/๒๖๖-๒๖๗.

^{๑๒} อัง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๖๓/๒๗๐.

๕. ภาษารูปคำอย่างนี้ว่า ภาษ่อื่นถ้าถูกรวมปัญหาที่จับตอบให้ชัดเจน นั้น เป็นการแต่ถ้าตอบไม่ชัดเจน เราเองจับตอบให้ชัดเจน แก่เธอ จึงถามปัญหากับภาษ่อื่น ผู้มีอายุทั้งหลายภาษารูปคำอย่างนี้ว่า ภาษ่อื่นถ้าถูกรวมปัญหากับภาษ่อื่นด้วยเหตุ ๕ ประการทั้งหมด หรือเหตุใดเหตุหนึ่ง

ส่วนข้าพเจ้าคิดอย่างนี้ว่า ถ้าภาษ่อื่นถูกรวมปัญหาที่จับตอบให้ชัดเจนนั้นเป็นการดี แต่ถ้าตอบไม่ชัดเจน เราเองจับตอบให้ชัดเจนแก่ภาษ่นั้น จึงถามปัญหากับภาษ่อื่น^{๑๓}

๔) แสดงธรรมว่าด้วยนิโรธว่าผู้มีอายุทั้งหลาย เป็นไปได้ที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยสมาธิ ถึงพร้อมด้วยปัญญา เข้าสัญญาเวทิตนิโรธบ้าง ออกจากสัญญาเวทิตนิโรธบ้าง หากเธอไม่บรรลุหรือหัตถผลในปัจจุบัน ก็เป็นไปได้ที่เธอจะล่วงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาผู้มีคำข้าวเป็นภิกษา แล้วเข้าถึงกายมโนมยชั้นใดชั้นหนึ่งเข้าสัญญาเวทิตนิโรธบ้าง ออกจากสัญญาเวทิตนิโรธบ้าง” เมื่อท่านพระสารีบุตรกล่าวอย่างนี้แล้ว ท่านพระอุททายีจึงกล่าวกับท่านพระสารีบุตรดังนี้ว่า “ท่านสารีบุตร เป็นไปไม่ได้เลยที่ภิกษุจะล่วงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาผู้มีคำข้าวเป็นภิกษา แล้วเข้าถึงกายมโนมยชั้นใดชั้นหนึ่ง เข้าสัญญาเวทิตนิโรธบ้าง ออกจากสัญญาเวทิตนิโรธบ้าง เป็นไปไม่ได้แน่นอน”แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ แม้ครั้งที่ ๓ ท่านพระสารีบุตรได้เรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย เป็นไปได้ที่ภิกษุในธรรมวินัยนี้ผู้ถึงพร้อมด้วยศีล ถึงพร้อมด้วยสมาธิถึงพร้อมด้วยปัญญา เข้าสัญญาเวทิตนิโรธบ้าง ออกจากสัญญาเวทิตนิโรธบ้างหากเธอไม่บรรลุหรือหัตถผลในปัจจุบัน ก็เป็นไปได้ที่เธอจะล่วงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเหล่าเทวดาผู้มีคำข้าวเป็นภิกษา แล้วเข้าถึงกายมโนมยชั้นใดชั้นหนึ่ง เข้าสัญญาเวทิตนิโรธบ้าง ออกจากสัญญาเวทิตนิโรธบ้าง”^{๑๔}

๕) แสดงธรรมว่าด้วยคุณสมบัติของภิกษุผู้เป็นโจทก์ว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้เป็นโจทก์ประสงค์จะโจทผู้อื่น พึงตั้งมั่นธรรม ๕ ประการไว้ในตนแล้วจึงโจทผู้อื่น คือ

๑. เราจักกล่าวในกาลอันควร จักไม่กล่าวในกาลอันไม่ควร

๒. เราจักกล่าวถ้อยคำจริง จักไม่กล่าวถ้อยคำไม่จริง

๓. เราจักกล่าวถ้อยคำอ่อนหวาน จักไม่กล่าวถ้อยคำหยาบ

๔. เราจักกล่าวถ้อยคำอันประกอบด้วยประโยชน์ จักไม่กล่าวถ้อยคำอันไม่ประกอบด้วยประโยชน์

๕. เราจักมีเมตตาจิตกล่าว จักไม่เพ่งโทษกล่าว ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุผู้โจทก์ประสงค์จะโจทผู้อื่น พึงตั้งมั่นธรรม ๕ ประการนี้ไว้ในตนแล้วจึงโจทผู้อื่น^{๑๕}

^{๑๓} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๖๕/๒๗๒.

^{๑๔} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๖๖/๒๗๓-๒๗๔.

^{๑๕} อภ.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๖๗/๒๗๗.

๖) แสดงธรรมเกี่ยวกับโทษแห่งความทูลและคุณแห่งความมีศีลแก่ภิกษุทั้งหลายว่า “ผู้มีอายุทั้งหลาย สัมมาสมาธิของบุคคลผู้ทูล มีศีลวิบัติ ชื่อว่ามีเหตุถูกขจัดแล้ว เมื่อสัมมาสมาธิไม่มี ญาณุตถญาณทัสสนะของบุคคลผู้มีสัมมาสมาธิวิบัติ ชื่อว่ามีเหตุถูกขจัดแล้ว เมื่อญาณุตถญาณทัสสนะไม่มี นิพพิทาและวิราคะของบุคคลผู้มีญาณุตถญาณทัสสนะวิบัติ ชื่อว่ามีเหตุถูกขจัดแล้ว เมื่อนิพพิทาและวิราคะไม่มี วิมุตติญาณทัสสนะของบุคคลผู้มีนิพพิทาและวิราคะวิบัติ ชื่อว่ามีเหตุถูกขจัดแล้ว สัมมาสมาธิของบุคคลผู้ทูล มีศีลวิบัติ ชื่อว่ามีเหตุถูกขจัดแล้ว เมื่อสัมมาสมาธิไม่มี ญาณุตถญาณ-ทัสสนะของบุคคลผู้มีสัมมาสมาธิวิบัติ ชื่อว่ามีเหตุถูกขจัดแล้ว เมื่อญาณุตถญาณทัสสนะไม่มี นิพพิทาและวิราคะของบุคคลผู้มีญาณุตถญาณทัสสนะวิบัติ ชื่อว่ามีเหตุถูกขจัดแล้ว เมื่อนิพพิทาและวิราคะไม่มี วิมุตติญาณทัสสนะของบุคคลผู้มีนิพพิทาและวิราคะวิบัติ ชื่อว่ามีเหตุถูกขจัดแล้ว เปรียบเหมือนต้นไม้ที่มีกิ่งและใบวิบัติแล้ว สะเก็ด เปลือก กระพี้ แม้แก่นของต้นไม้ นั้นย่อมไม่ถึงความบริบูรณ์ ฉะนั้น^{๑๖}

๒. พระสารีบุตรได้สนทนาธรรมกับปริพาชกชื่อว่าชัมพูชาทก

๑) เรื่องพระอรหันต์

ปริพาชกถามว่า “ท่านสารีบุตร ที่เรียกกันว่า อรหัต อรหัต อรหัต เป็นอย่างไร” ท่านพระสารีบุตรตอบว่า “ผู้มีอายุ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ และความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่า อรหัต” “มีมรรค มีปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตนั้นอยู่หรือ” “มีมรรค มีปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตนั้นอยู่” “มรรคเป็นอย่างไร ปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตนั้น เป็นอย่างไร” “ผู้มีอายุ คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ นี้แล เพื่อทำให้แจ้งอรหัตนั้น ได้แก่ ๑. สัมมาทิฐิ ฯลฯ ๘. สัมมาสมาธิ นี้แลคือมรรค นี้คือปฏิบัติเพื่อทำให้แจ้งอรหัตนั้น”^{๑๗}

๒) เรื่องผู้เป็นธรรมวาที

ชัมพูชาทกปริพาชกถามว่า “ท่านสารีบุตร ใครหนอเป็นธรรมวาทีในโลก ใครเป็นผู้ปฏิบัติในโลก ใครเป็นผู้ไปดีแล้วในโลก” ท่านพระสารีบุตรตอบว่า “ผู้มีอายุ คนพวกใดแสดงธรรมเพื่อละราคะ แสดงธรรมเพื่อละโทสะ และแสดงธรรมเพื่อละโมหะ คนพวกนั้นเป็นธรรมวาทีในโลก คนพวกใดปฏิบัติเพื่อละราคะ ปฏิบัติเพื่อละโทสะ และปฏิบัติเพื่อละโมหะคนพวกนั้นเป็นผู้ปฏิบัติในโลกและคนพวกใดละราคะได้แล้ว ตัตรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ละโทสะได้แล้วตัดรากถอนโคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มีเกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ และละโมหะได้แล้ว ตัตรากถอน

^{๑๖} อก.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๑๖๘/๒๘๒.

^{๑๗} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๑๕/๓๓๖.

โคนเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ คนพวกนั้นเป็นผู้ไปดีแล้วในโลก”^{๑๘}

การประกาศพระศาสนาให้กว้างขวางออกไป พระพุทธเจ้าและพระมหาสาวกทั้งหลาย ใช้วิธีการสนทนา การบรรยาย การถาม และการตอบปัญหาเป็นส่วนใหญ่ การประกาศพระศาสนานั้น ต้องคำนึง ธรรมวินัยเป็นหลัก สอนสิ่งที่เข้าใจง่ายไปหาสิ่งที่เข้าใจยาก ด้วยการสาวหาเหตุที่ลึกลงไป และชี้ให้เห็นทางแก้ไขปัญหา

ในการประกาศพระศาสนานั้น พระสารีบุตรใช้วิธีเดียวกับพระพุทธเจ้า คือการเริ่มต้นจุดสนทนาเป็นสำคัญ การเริ่มต้นที่มีส่วนสำคัญในการประกาศพระศาสนาได้อย่างมาก นอกจากยังได้สร้างบรรยากาศ ในการประกาศพระศาสนาให้ปลอดภัย ไม่ตึงเครียด ไม่ให้เกิดความอึดอัดแก่ผู้ฟัง หรือผู้รับการสั่งสอนเป็นสำคัญ อนึ่งในการประกาศพระศาสนาได้มุ่งไปที่เนื้อหาและสาระให้เกิดความรู้ความเข้าใจในสิ่งที่นำมาถ่ายทอด ไม่กระทบตนเองและผู้อื่น ไม่ยกตนข่มท่าน ไม่เสียดี ผู้ใดใช้วาจาสุภาพสละสลวยนุ่มนวล ไม่หยาบคาย ขวนให้ฟัง ตั้งใจประกาศพระศาสนาด้วยความเคารพ^{๑๙}

การประกาศพระศาสนาของพระสารีบุตรในแต่ละครั้งจะประสบผลสำเร็จ ถ้ากล่าวถึงลีลาในการสอน หรือการประกาศธรรมจะเป็นไปใน ๔ ลักษณะ คือ

๑. การชี้แจงให้เห็นชัด (สันทสนา) คือ จะสอนอะไร ก็ชี้แจงจำแนกแยกแยะ อธิบาย และแสดงเหตุผลให้ชัดเจน จนผู้ฟังเข้าใจและแจ่มแจ้ง เห็นจริงเห็นจัง เหมือนกับว่า จูงมือไปดูเห็นกับตา

๒. พุดชักชวนให้อยากจะนำไปปฏิบัติตาม (สมาทปนา) คือ สิ่งใดควรปฏิบัติหรือ หัดทำก็แนะนำหรือบรรยายให้ซาบซึ้งในคุณค่า มองเห็นความสำคัญที่จะต้องฝึกฝนบำเพ็ญ จนใจยอมรับ นับถืออยากลงมือทำ หรืออยากรนำไปปฏิบัติ

๓. พุดให้เกิดความเข้าใจอาหาญแกล้วกล้า (สมุตเตชนา) คือ ปลุกเร้าให้เกิดขวัญและกำลังใจเพื่อต่อสู้ทำความพากเพียร ไม่ย่อท้อ หรือ อ่อนแอ เพราะสาเหตุใดก็ตาม จิตใจ เข้มแข็ง ไม่กลัวเหนื่อย ไม่กลัวความทุกข์ ความลำบาก

๔. พุดปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริง (สัมปหังสนา) คือ บำรุงจิตใจให้ชุ่มชื่นเบิกบานโดยชี้ให้เห็นผลดีหรือคุณประโยชน์ที่เขาจะได้รับ และทางที่จะก้าวหน้าบรรลุผล สำเร็จยิ่งขึ้นไป ทำให้ผู้ฟังมีความหวัง และร่าเริงเบิกบานอยู่เสมอ^{๒๐}

^{๑๘} ส.พ. (ไทย) ๑๘/๓๑๖/๓๓๗-๓๓๘.

^{๑๙} พระราชมุนี (ประยูรย์ ประยุตโต), เทคนิคการสอนของพระพุทธเจ้า, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินติงกรุ๊ป, ๒๕๓๐), หน้า ๔๒.

^{๒๐} ที.ส. (ไทย) ๙/๑๙๘/๑๖๑.

การสั่งสอนธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงใช้ พระสารีบุตรก็นำมาเป็นหลักในการประกาศพระศาสนา มีอยู่ ๔ แบบคือ

๑) แบบสาธกัจฉาหรือการสนทนา เป็นแบบที่พระสารีบุตรใช้ประจำ โดยเฉพาะผู้ไม่ได้นับถือพระพุทธศาสนา ท่านใช้วิธีการนี้ทั้งกับภิกษุด้วยกันก็มี เช่น สนทนาธรรมที่ใส่ใจโดยแยกกายกับท่านมหา โกฏิฐิตะในขณะที่อยู่ในป่าอสิปตนมฤคทายวันว่าภิกษุผู้มีศีลควรมนสิการโดยแยกกายซึ่งอุปาทานชั้น ๕ ประการ โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์เป็นโรคร เป็นดุจหัวฝี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น (บังคับไม่ได้) เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา ฟังทำให้แจ้งโสดาปัตติผล....ฟังทำให้แจ้งสกทาคามีผล...ฟังทำให้แจ้งอนาคามีผล...ฟังทำให้แจ้งอรหัตตผล ท่านโกฏิฐิตะ อุปาทานชั้น ๕ ประการนี้ อันภิกษุแม้ผู้เป็นอรหันต์ก็ควรมนสิการโดยแยกกาย โดยความเป็นของไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นโรค เป็นดุจหัวฝีเป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นอาพาธ เป็นอย่างอื่น เป็นของทรุดโทรม เป็นของสูญ เป็นอนัตตา^{๒๑} ทำให้พระโกฏิฐิตะ เบิกบานใจที่สนทนากับพระสารีบุตร

๒) แบบบรรยายวิธีการนี้ เป็นวิธีการที่พระพุทธเจ้าทรงใช้บรรยายแก่พุทธบริษัททั่วไป ส่วนมากจะใช้กับผู้ที่มีพื้นฐานความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนา และมีความเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาอยู่แล้วและมาฟังเพื่อหาความรู้เพิ่มเติม

พระสารีบุตรก็ได้ใช้วิธีการบรรยายนี้ ในการประกาศพระศาสนา เป็นอย่างมาก เช่นการบรรยายธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่าด้วยการมีธรรม ๖ ประการ ที่เกื้อกูลแก่ตนเองและผู้อื่น โดยยกภิกษุที่ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการว่า เป็นผู้มีความสามารถสำหรับตนเองและมีความสามารถสำหรับผู้อื่นคือภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. ใคร่ครวญได้เร็วในกุศลธรรมทั้งหลาย
๒. ทรงจำธรรมที่ฟังแล้วไว้ได้
๓. พิจารณาเนื้อความแห่งธรรมที่ทรงจำไว้ได้
๔. รู้ธรรมรู้ธรรมแล้วปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม
๕. มีวาจางาม เจรจาถ้อยคำไพเราะ ประกอบด้วยวาจาชาวเมืองที่ สละสลวยไม่หยาบคายให้รู้ความหมายได้

๖. ชี้แจงให้เพื่อนพรหมจารีเห็นชัดชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เร้าใจให้อาจหาญ แก่กล้า ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริง^{๒๒}

^{๒๑} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๑๒๒/๒๑๕-๒๑๖.

^{๒๒} อ.อรรถก. (ไทย) ๒๓/๖๒/๓๕๗-๓๕๘.

พระสารีบุตรบรรยายหัวข้อธรรมนี้โดยพิสดารแก่วรรณทั้งหลาย โดยสรุปว่า ผู้ที่ประกอบด้วยธรรม ๖ ประการนี้ ย่อมเป็นผู้สามารถแก้กฏแก่ตนเองและผู้อื่น

๓) แบบตอบปัญหา หรือการประกาศพระศาสนาแบบตอบปัญหานี้ เมื่อมีผู้สงสัยมาถามปัญหาและยังข้องใจในข้อธรรมต่าง ๆ และการถามปัญหาเพื่อลองภูมิปัญญาอีกด้วย มักจะเป็นพวกที่ถือลัทธิศาสนาอื่น บางทีก็ต้องการเพื่อเทียบเคียงคำสอนกับลัทธิของตน หรือก็ถามปัญหาเพื่อต้องการชมให้จนปัญญาแล้วตอบไม่ได้ เพื่อให้เกิดความอับอายในการตอบปัญหานั้น พระพุทธทรงสอนให้ดูลักษณะของปัญหาและใช้วิธีตอบให้เหมาะสมกับปัญหา

พระสารีบุตรเถระในการประกาศพระศาสนา แบบตอบปัญหาแบบนี้ ท่านเคยถูกปริพาชกชื่อว่าสุจิมชี ในสมัยที่พักอยู่ เวฬุวันมหาวิหาร ในขณะนั้นเป็นเวลาเช้าท่านเข้าไปบิณฑบาตตามลำดับตรอกในนครราชคฤห์ หลังจากกลับแล้วท่านนั่งฉันอยู่ที่เชิงฝาแห่งหนึ่ง ขณะนั้นนางสุจิมชีปริพาชกาเข้าไปหาแล้วถามว่า สมณะ ท่านก้มหน้าฉันหรือ

พระสารีบุตรตอบว่าไม่ได้ก้ม

นางถามต่อว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านก็ต้องเงยหน้าฉัน

น้องหญิง เราได้เงยหน้าฉัน

สมณะ ถ้าอย่างนั้น ท่านมองดูทิศใหญ่ฉันหรือ

น้องหญิง เราได้มองดูทิศใหญ่ฉัน สมณะ ถ้าอย่างนั้น ท่านมองดูทิศน้อยฉันหรือ

น้องหญิง เราได้มองดูทิศน้อยฉัน

สุจิมชีปริพาชกกล่าวว่า “ดิฉันถามว่า สมณะ ทำไมท่านท่านจึงก้มหน้าฉันเล่า ก็ตอบว่า ‘เราได้ก้มหน้าฉันดิฉันถามว่า ‘ถ้าอย่างนั้น ท่านเงยหน้าฉันหรือ ท่านก็ตอบว่าเราได้เงยหน้าฉันดิฉันถามว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านมองดูทิศใหญ่ฉันหรือ ท่านก็ตอบว่า ‘เราได้มองดูทิศใหญ่ฉันดิฉันถามว่า ถ้าอย่างนั้น ท่านมองดูทิศน้อยฉันหรือ ท่านก็ตอบว่า เราได้มองดูทิศน้อยฉัน สมณะ ก็บัดนี้ท่านฉันอย่างไรเล่า”

พระสารีบุตร ตอบว่า “น้องหญิง ก็สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเดรัจฉานวิชา คือวิชาดูพื้นที่ สมณพราหมณ์เหล่านี้ เรียกได้ว่า ก้มหน้าฉัน สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเดรัจฉานวิชาคือ วิชาดูดาวดูฤกษ์ สมณพราหมณ์เหล่านี้ เรียกได้ว่า เงยหน้าฉัน สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสาร สมณพราหมณ์เหล่านี้ เรียกได้ว่า มองดูทิศใหญ่ฉัน สมณพราหมณ์เหล่าใดเหล่าหนึ่งเลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเดรัจฉานวิชาคือวิชาดูอวัยวะ สมณพราหมณ์เหล่านี้ เรียกได้ว่า มองดูทิศน้อยฉันน้องหญิง เรานั้นมิได้เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเดรัจฉานวิชาคือวิชาดูพื้นที่ มิได้เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเดรัจฉานวิชาคือวิชาดูดาวดูฤกษ์ มิได้เลี้ยงชีวิตด้วย

มิจฉาชีพเพราะทำหน้าที่เป็นตัวแทนและผู้สื่อสาร มิได้เลี้ยงชีวิตด้วยมิจฉาชีพเพราะเดรัจฉานวิชาคือ วิชาดูอวยวะ (แต่) เราแสวงหาภิกษาโดยชอบธรรมแล้วจึงฉัน”

ลำดับนั้น สุกุมสิปริพาชกาเข้าไปในกรุงราชคฤห์แล้ว ประกาศตามถนนสายหนึ่งไปยังอีกสายหนึ่ง ตามตรอกหนึ่งไปยังอีกตรอกหนึ่งอย่างนี้ว่า “ท่านสมณศากยบุตรทั้งหลายฉันอาหารที่ได้มาโดยชอบธรรม ไม่มีโทษ ขอเชิญท่านทั้งหลายถวายบิณฑบาตแก่สมณศากยบุตรทั้งหลายเถิด”^{๒๓}

การตอบปัญหาธรรมก็เป็นอีกรูปแบบหนึ่งในการประกาศพระพุทธศาสนา เพราะเมื่อมีคนสงสัยในหลักธรรมเมื่อได้รับคำตอบแล้ว มีศรัทธาอ่อนนำไปประพฤติปฏิบัติและบอกต่อ เท่ากับว่าพระพุทธศาสนาได้แผ่กว้างออกไปอีก ซึ่งในเรื่องนี้สารีบุตรบทบาทอย่างยิ่ง ท่านมีไหวพริบ มีปฏิภาณ มีกุสโลบายในการตอบปัญหาธรรมแก่ผู้ที่ต้องการทราบ ด้วยวิธีการที่หลากหลาย เช่น วิธีการย้อนถามแล้วจึงตอบ เป็นการตอบ ไปในตัว เรียกว่าปฏิज्ञาพยากรณ์ คือการตอบปัญหาหรือสนทนาแบบย้อนถามเสียก่อนให้ผู้สนทนาตอบปัญหาทางนามธรรมอันลึกซึ้งไปได้เอง ตัวอย่างเช่น มีคนมาถามว่า เมื่อความรู้เกิดขึ้น ความไม่รู้หายไปไหน เราอาจย้อนถามในสิ่งที่มองเห็นง่าย ๆ เสียก่อนว่า เมื่อแสงสว่างเกิดขึ้น ความมืดหายไปไหน เป็นต้น^{๒๔}

๔) แบบวางกฎระเบียบ เมื่อเกิดกรณีปัญหาทำผิดกฎระเบียบอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น พระสงฆ์ประชาชนพากันโจทก์ขานและติเตียน มีผู้มากราบทูลแด่พระพุทธเจ้า พระองค์จะเรียกประชุมสงฆ์สอบถามพระรูปที่ทำความผิดนั้น เมื่อผู้กระทำผิดยอมรับว่า ทำความผิดจริง จะติเตียนและ แสดงผลเสียหายที่เกิดแก่ส่วนรวม พรรณนาถึงความประพฤติน่าติ และแสดงอานิสงส์ของผลดีงามที่ได้ประพฤติมา แล้วแสดงธรรมที่เหมาะสมแก่เรื่องนั้น ประกาศให้สงฆ์ทราบแล้วบัญญัติสิกขาบทไว้เพื่อเป็นแบบแผนของการประพฤติปฏิบัติสืบต่อไป

เมื่อกล่าวโดยสรุปบทบาทการประกาศพระศาสนาของพระสารีบุตรก็มี ๒ ประการ คือ

๑. บทบาทโดยตรง

บทบาทนี้ท่านประกาศพระศาสนาโดยการให้คำแนะนำ ปรีกษา สนทนา ตอบปัญหาธรรม และการแสดงธรรม โดยอย่างยิ่งท่านเองได้รับฟังธรรมจากพระพุทธเจ้า ประกอบกับปัญญาที่เฉลียวฉลาดของท่านแล้วนำไปถ่ายทอดแก่พุทธบริษัท และบุคคลทั่วไปด้วยวิธีการต่างๆ

๒. บทบาทโดยอ้อม

บทบาทนี้ คือการที่ท่านได้ทูลถามถึงเรื่องที่เกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาถึงเรื่องที่เป็นสาเหตุให้บุคคลเป็นมหายาจรูช เรื่องเกี่ยวกับการแตกแยกของลัทธิ เรื่องการประพฤติไม่เหมาะสมของภิกษุ

^{๒๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๔๑/๓๔๗-๓๔๘.

^{๒๔} วศิน อินทสระ, พุทธวิธีในการสอน, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์ธรรมดา, ๒๕๔๕), หน้า ๔๗.

แล้วทูลขอให้ทำสังคายนาพระธรรมวินัย เรื่องการประพจน์ให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด และเรื่องเกี่ยวกับอุบาสก อุบาสิกาผู้ถวายการอุปถัมภ์ที่พึงประพจน์ให้ถูกต้อง เหมาะสมกับอาชีพการงาน ซึ่งเป็นการกระตุ้นให้ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา เกิดความเข้าใจที่ถูกต้อง ทำให้พระพุทธเจ้าทรงเปิดเผยเรื่องบางเรื่องที่พระองค์ยังไม่ได้นำมาแสดงแก่พุทธบริษัท แม้กระทั่งการที่นิครนถ์แตกแยกทางความคิดเพราะการตายไปของผู้เป็นหัวหน้า พระสารีบุตรเห็นความแตกแยกแล้วจึงได้ทูลถามเสนอให้พระพุทธเจ้าทำสังคายนาพระธรรมวินัย ที่สำคัญยิ่งคือท่านได้จัดหมวดแห่งธรรมออกเป็นหมวดหมู่ ซึ่งถือเป็นพุทธธรรมเล่มแรกในพระพุทธศาสนา สามารถนำมาเป็นต้นแบบในการทำสังคายนาพระธรรมวินัยครั้งแรกหลังจากพุทธปรินิพพาน

จะเห็นว่า บทบาทการประกาศพระศาสนาของพระสารีบุตรตามที่น่าเสนอมาแล้วนั้น นับว่า ท่านเป็นกำลังสำคัญยิ่งองค์หนึ่งในบรรดาพระอรหันต์สาวกทั้งหลาย ที่ออกประกาศแล้วส่งผลให้พระศาสนาเจริญรุ่งเรืองมาจนปัจจุบันนี้

๓.๑.๓ บทบาทในการประกาศพระศาสนาของพระมหาโมคคัลลานะ

พระมหาโมคคัลลานะเป็นพระสาวกองค์หนึ่งบรรดาสาวกที่มีชื่อเสียง เช่นพระสารีบุตร พระมหากัสสปะ พระมหากัจจายนะพระอานนท์^{๒๕} เป็นต้น ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการประกาศพระศาสนา ด้วยการแสดงธรรม สนทนาธรรม แก่เพื่อนสหธรรมิก และแก่อุบาสก อุบาสิกา ผู้ถวายการอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนา ด้วยหลักพุทธธรรมที่ประกอบด้วยเหตุผลอันเกี่ยวเนื่องด้วยความดีและความชั่ว แก่บุคคลทั่วไป ทั้งที่เป็นเจ้าลัทธิและผู้ที่ยังครองเรือน ด้วยการใช้ฤทธิ์เป็นอุปกรณ์ในการชักจูงคนในเบื้องต้น และการแสดงธรรมในที่สุด และมีบทบาทในการถามปัญหากับเหล่าเทวดาถึงบุญกรรมที่เป็นเหตุให้ได้สมบัติอันเป็นทิพย์ เหล่านั้น ตลอดจนเที่ยวไปในยมโลก ถามปัญหากรรมชั่วที่เหล่าสัตว์นรกเหล่านั้นได้กระทำความจึงได้เสวยวิบากอันทุกข์ทรมานเช่นนั้น อนึ่งบทบาทในการประกาศพระศาสนาของพระมหาโมคคัลลานะ จะแยกเป็น ๒ ประเด็นคือ บทบาทในการประกาศพระศาสนา และวิธีการประกาศพระศาสนา ดังจะได้นำเสนอต่อไปนี้

บทบาทในการประกาศพระศาสนาของพระมหาโมคคัลลานะนี้ผู้วิจัยจะได้แยกออกเป็น ๔ ประเด็น คือ (๑) การแสดงธรรมแก่ภิกษุบริษัท (๒) การแสดงธรรมแก่เทพบุตร เทพธิดาและบุคคลทั่วไป (๓) แสดงธรรมแก่สมณะทูตในเทวโลกและยมโลก (๔) การแสดงฤทธิ์ ซึ่งมีประเด็นศึกษาตามลำดับคือ

การแสดงธรรมแก่ภิกษุบริษัทด้วยการเปรียบตนกับผู้อื่นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก

^{๒๕} พระมหาจิตติภัทร อจลธมฺโม, การศึกษาบทบาทของพระอานนท์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๕๓-๕๔.

สมัยหนึ่งพระมหาโมคคัลลานะ พำนักอยู่ ณ เกสภพาวัน สถานที่ให้อภัยแก่หมู่นี้อ เขตกรุงสูงสูมารคิระ ในแคว้นภคคะ ณ ที่นั่น ท่านพระมหาโมคคัลลานะ ได้เรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย” จึงได้กล่าวเรื่องนี้ว่า “ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าภิกษุพิจารณาว่าขอท่านจงว่ากล่าวข้าพเจ้าข้าพเจ้าเป็นผู้ที่ท่านควรว่ากล่าวได้ แต่ภิกษุนั้นเป็นผู้ว่ายาก มีธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก ไม่อดทน ไม่ยอมรับคำพร่ำสอนโดยเคารพ เมื่อเป็นเช่นนั้น เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายย่อมเข้าใจภิกษุนั้นว่าเป็นผู้ไม่ควรว่ากล่าว ไม่ควรพร่ำสอนและไม่ควรไว้วางใจ ธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้มีความปรารถนาที่เป็นบาป ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาที่เป็นบาป แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้มีความปรารถนาที่เป็นบาปตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาที่เป็นบาปนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก

๒. เป็นผู้ยกตน ข่มผู้อื่น แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ยกตน ข่มผู้อื่นนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก

๓. เป็นผู้มักโกรธ ถูกความโกรธครอบงำแล้ว แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้มักโกรธ ถูกความโกรธครอบงำแล้วนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก

๔. เป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธเพราะความโกรธเป็นเหตุ แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้มักโกรธ ผูกโกรธเพราะความโกรธเป็นเหตุนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก

๕. เป็นผู้มักโกรธ ระแวงจัดเพราะความโกรธเป็นเหตุ แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้มักโกรธ ระแวงจัดเพราะความโกรธเป็นเหตุนี้ ก็เป็นธรรม ที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก

๖. เป็นผู้มักโกรธ เปล่งวาจาใกล้ความโกรธ แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้มักโกรธ เปล่งวาจาใกล้ความโกรธนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก

๗. ถูกใจทแล้วกลับโต้เถียงใจท แม้ข้อที่ภิกษุถูกใจทแล้วกลับโต้เถียงใจทนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก

๘. ถูกใจทแล้วกลับรุกรานใจท แม้ข้อที่ภิกษุถูกใจทแล้วกลับรุกรานใจทนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก

๙. ถูกใจทแล้วกลับปรักปรำใจท แม้ข้อที่ภิกษุถูกใจทแล้วกลับปรักปรำใจทนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก

๑๐. ถูกใจทแล้วกลับพูดกลบเกลื่อน พูดนอกเรื่อง แสดงความโกรธความประสงค์ร้าย และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏ แม้ข้อที่ภิกษุถูกใจทแล้วกลับพูดกลบเกลื่อน พูดนอกเรื่อง แสดงความโกรธความประสงค์ร้าย และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏนี้ ก็เป็นธรรมที่ ทำให้เป็นผู้ว่ายาก

๑๑. ถูกใจทแล้วไม่ยอมอธิบายพฤติกรรม (ของตน) แม้ข้อที่ภิกษุถูกใจทแล้วไม่ยอมอธิบายพฤติกรรม (ของตน)นี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้ เป็นผู้ว่ายาก

๑๒. เป็นผู้ลบหลู่คุณท่าน ดีเสมอ แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ลบหลู่คุณท่านดีเสมอนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก

๑๓. เป็นผู้ริษยา ตระหนี่ แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ริษยา ตระหนี่นี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก

๑๔. เป็นผู้โอ้อวด มีมารยา แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้โอ้อวด มีมารยานี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก

๑๕. เป็นผู้กระด้าง มักดูหมิ่นผู้อื่น แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้กระด้าง มักดูหมิ่นผู้อื่นนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก

๑๖. เป็นผู้ถือความเห็นของตนเป็นใหญ่ ถือรั้น สลัดได้ยาก แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ถือความเห็นของตนเป็นใหญ่ ถือรั้น สลัดได้ยากนี้ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายากธรรมเหล่านี้เรียกว่า ธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่ายาก^{๒๖}

ธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย

พระมหาโมคคัลลานะกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าภิกษุไม่พิจารณาไว้ว่า ขอท่านจงว่ากล่าวข้าพเจ้า ข้าพเจ้าเป็นผู้ที่ท่านควรว่ากล่าวได้ แต่ภิกษุนั้นเป็นผู้ว่าง่าย มีธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย เป็นผู้อดทน ยอมรับคำพร่ำสอนโดยเคารพ เมื่อเป็นเช่นนี้ เพื่อนพรหมจรรย์ทั้งหลายย่อมเข้าใจ ภิกษุนั้นว่า เป็นผู้ควรว่ากล่าว ควรพร่ำสอน และควรไว้วางใจ ธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่ายเป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. เป็นผู้ไม่มีความปรารถนาที่เป็นบาป ไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาที่เป็นบาป แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ไม่มีความปรารถนาที่เป็นบาป ไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาที่เป็นบาปนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย

๒. เป็นผู้ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่น แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ไม่ยกตน ไม่ข่มผู้อื่นนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย

๓. เป็นผู้ไม่มักโกรธ ไม่ถูกความโกรธครอบงำ แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ไม่มักโกรธ ไม่ถูกความโกรธครอบงำนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย

๔. เป็นผู้ไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธเพราะความโกรธเป็นเหตุ แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ไม่มักโกรธ ไม่ผูกโกรธเพราะความโกรธเป็นเหตุนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย

๕. เป็นผู้ไม่มักโกรธ ไม่ระแวงจัดเพราะความโกรธเป็นเหตุ แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ไม่มักโกรธ ไม่ระแวงจัดเพราะความโกรธเป็นเหตุนี้ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย

^{๒๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๑/๑๘๖-๑๘๘.

๖. เป็นผู้ไม่มักโกรธ ไม่เปล่งวาจาใกล้ความโกรธ แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ไม่มักโกรธ ไม่เปล่งวาจาใกล้ความโกรธนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย

๗. ถูกโจทแล้วไม่ได้เถียงโจทก์ แม้ข้อที่ภิกษุถูกโจทแล้วไม่ได้เถียงโจทก์นี้ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย

๘. ถูกโจทแล้วไม่รุกรานโจทก์ แม้ข้อที่ภิกษุถูกโจทแล้วไม่รุกรานโจทก์นี้ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย

๙. ถูกโจทแล้วไม่ปรักปรำโจทก์ แม้ข้อที่ภิกษุถูกโจทแล้วไม่ปรักปรำ โจทก์นี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย

๑๐. ถูกโจทแล้วไม่พูดกลบเกลื่อน ไม่พูดนอกเรื่อง ไม่แสดงความโกรธความประสงค์ร้าย และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏ แม้ข้อที่ภิกษุถูกโจทแล้วไม่พูดกลบเกลื่อน ไม่พูดนอกเรื่อง ไม่แสดงความโกรธความประสงค์ร้าย และความไม่เชื่อฟังให้ปรากฏนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย

๑๑. ถูกโจทแล้วยอมอธิบายพฤติกรรมของตน แม้ข้อที่ภิกษุถูกโจทแล้วยอมอธิบายพฤติกรรมของตน นี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย

๑๒. เป็นผู้ไม่ลบหลู่คุณท่าน ไม่ตีเสมอ แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ไม่ลบหลู่ คุณท่าน ไม่ตีเสมอนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย

๑๓. เป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตระหนี่ แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ไม่ริษยา ไม่ตระหนี่นี้ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย

๑๔. เป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มีมารยา แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ไม่โอ้อวด ไม่มี มารยานี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย

๑๕. เป็นผู้ไม่กระด้าง ไม่ดูหมิ่นผู้อื่น แม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ไม่กระด้างไม่ดูหมิ่นผู้อื่นนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย

๑๖. เป็นผู้ไม่ถือความเห็นของตนเป็นใหญ่ ไม่ถือมั่น สลัดได้ง่ายแม้ข้อที่ภิกษุเป็นผู้ไม่ถือความเห็นของตนเป็นใหญ่ ไม่ถือมั่นสลัดได้ง่ายนี้ ก็เป็นธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่ายธรรมเหล่านี้เรียกว่าธรรมที่ทำให้เป็นผู้ว่าง่าย

ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ในธรรม ๑๖ ประการนั้น ภิกษุควรอนุমানตนเอง อย่างนี้ว่า ‘บุคคลผู้มีความปรารถนาที่เป็นบาป ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาที่เป็นบาป ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา ถ้าเราจะพึงมีความปรารถนาที่เป็นบาป ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาที่เป็นบาป เราก็คงไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของคนเหล่านี้ ภิกษุเมื่อรู้อย่างนี้ควรคิดว่า ‘เรายังไม่เป็นผู้มีความปรารถนาที่เป็นบาป ไม่ตกอยู่ในอำนาจแห่งความปรารถนาที่เป็นบาปภิกษุควรอนุমানตนเองอย่างนี้ว่า บุคคลผู้ยกตนข่มผู้อื่นย่อมไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา ถ้าเราจะพึงเป็นผู้ยกตนข่มผู้อื่น เราก็คงไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของคนเหล่านี้ ภิกษุเมื่อรู้อย่างนี้ควรคิดว่า เรายังไม่

ยกตน จักไม่ชมผู้อื่น ภิกษุควรอนุমানตนเองอย่างนี้ว่า ‘บุคคลผู้มักโกรธ ถูกความโกรธครอบงำย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา ถ้าเราจะพึงเป็นผู้มักโกรธ ถูกความโกรธครอบงำ เราก็คงไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของคนเหล่าอื่น ภิกษุเมื่อรู้อย่างนี้ควรคิดว่า เราจักไม่เป็นผู้มักโกรธ ไม่ถูกความโกรธครอบงำ...ภิกษุควรอนุমানตนเองอย่างนี้ว่า บุคคลผู้ถือความเห็นของตนเป็นใหญ่ถือรั้น สลัดได้ยาก ย่อมไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา ถ้าเราจะพึงถือความเห็นของตนเป็นใหญ่ ถือรั้น สลัดได้ยาก เราก็คงไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของคนเหล่าอื่น ภิกษุเมื่อรู้อย่างนี้ควรคิดว่า เราจักไม่ถือความเห็นของตนเป็นใหญ่ไม่ถือรั้น จักเป็นผู้สลัดได้ง่าย’^{๒๗}

๒) การแสดงธรรมแก่เทพบุตร เทพธิดาและบุคคลทั่วไป

ท่านพระมหาโมคคัลลานะหายตัวจากพระเชตวันไปปรากฏในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ เปรียบเหมือนบุรุษแข็งแรงเหยียดแขนออกหรือคู้แขนเข้าขณะนั้นลำดับนั้น ท้าวสักกะจอมเทพพร้อมด้วยเทวดา ๕๐๐ องค์ ได้เสด็จเข้าไปหา ท่านพระมหาโมคคัลลานะถึงที่อยู่ ทรงไหว้แล้ว ได้ประทับยืนอยู่ ณ ที่สมควร ท่านพระมหาโมคคัลลานะได้กล่าวกับท้าวสักกะจอมเทพดังนี้ว่าท่านจอมเทพ การถึงพระพุทเจ้าเป็นสรณะดีนัก เพราะการถึงพระพุทเจ้าเป็นสรณะเป็นเหตุ สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ การถึงพระธรรมเป็นสรณะดีนัก เพราะการถึงพระธรรมเป็นสรณะเป็นเหตุสัตว์บางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ การถึงพระสงฆ์เป็นสรณะดีนัก เพราะการถึงพระสงฆ์เป็นสรณะเป็นเหตุ สัตว์บางพวกในโลกนี้หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์” ท้าวสักกะจอมเทพตรัสว่า “ท่านโมคคัลลานะผู้นิรทุกข์ การถึงพระพุทเจ้าเป็นสรณะดีนัก เพราะการถึงพระพุทเจ้าเป็นสรณะเป็นเหตุ สัตว์บางพวกในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์”^{๒๘}

ครั้งหนึ่งพระมหาโมคคัลลานะต้องการจะสอนหญิงแพศยาจึงได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า นาคี กระท่อมคือเรือนร่างสำเร็จด้วยโครงกระดูก ฉาบทาด้วยเนื้อ รังรัดไปด้วยเส้นเอ็น เต็มไปด้วยของไม่สะอาด มีกลิ่นเหม็น เธอยังมัวยึดถือเรือนร่างที่สัตว์อื่นหมายปองว่าเป็นของเรา ในร่างกายซึ่งเหมือนถุงเต็มไปด้วยมูล มีหนังหุ้มท่อไฉ้ของเธอผู้เปรียบเหมือนนางปีศาจ มีฝีที่อก มีช่อง ๙ ช่อง หลังของไม่สะอาดออกอยู่เป็นนิตย์ เรือนร่างของเธอที่เนื่องมาแต่การปฏิบัติโดยชอบ มีช่อง ๙ ช่อง ส่งกลิ่นเหม็น ท่านผู้เห็นภัยในสังสารวัฏย่อมเว้นเสียห่างไกล เหมือนคนรักความสะอาดเห็นคุณแล้วก็หลีกเลี่ยงห่างไกล หากชนพึงรู้ถึงเรือนร่างของเธอเหมือนที่ฉันรู้ ก็จะพึงเว้นเสียห่างไกล เหมือนคนรักความสะอาด เห็นหลุมคูถในฤดูฝนก็หลีกเลี่ยงห่างไกล หญิงแพศยาเกิดความสลดใจ จึงได้กล่าวตอบ

^{๒๗} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๒/๑๘๓-๑๙๓.

^{๒๘} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๔๑/๓๕๖.

ท่านด้วยภาษิตนี้ว่า ข้าแต่ท่านสมณะผู้มีความเพียรมาก เรื่องนี้เป็นจริงอย่างที่ท่านพูด แต่ผู้คนบางพวกยังจมอยู่ในร่างกายนี้ เหมือนโคแก่จมอยู่ในปลัก^{๒๙}

พระเถระ เมื่อจะอนุเคราะห์พราหมณ์มีจิตวิญญู หลานชายพระสารีบุตรเถระจึงได้กล่าวภาษิตเหล่านี้ว่า พราหมณ์ เชิญท่านให้ว่าพระมหากัสสปะผู้สงบระงับดวงจากการกระทำความชั่วอยู่แต่ในเสนาสนะที่สงัด เป็นมุนี เป็นทายาทของพระพุทธองค์ผู้ประเสริฐ อนึ่ง ในหมู่มนุษย์ผู้ใดเป็นพราหมณ์ สืบเชื้อสายพราหมณ์ติดต่อกันมาทั้งหมดถึง ๑๐๐ ชาติเพียบพร้อมด้วยความรู้ถึงแม้จะพึงเป็นผู้เล้าเรียนมนต์ จบไตรเพทการเรียนรู้สำเร็จวิชาเป็นต้นนั้นของผู้นั้นย่อมมีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งบุญที่ได้ให้ว่าพระมหากัสสปะนี้ ท่านอย่ารุกรานภิกษุเช่นนั้น อย่าได้ทำลายตนเสียเลย เชิญทำใจให้เลื่อมใสในพระอรหันต์ผู้คงที่ รับประทานมีอโหสิเสีย ศีระของท่านอย่าได้แตก^{๓๐}

๓) การเป็นสมณะทูตในเทวโลก

บทบาทการเป็นสมณทูตของพระมหาโมคคัลลานะนับว่าน่าสนใจมากเพราะท่านมีฤทธิ์มากสามารถ เทียวจาริกไปในเทวโลกสนทนากับเทวดาที่เกิดบนสวรรค์และสัตว์ผู้ในยมโลกได้ แล้วนำมาบอกแก่นุชย์ทั้งหลาย เพื่อเป็นการประกาศให้มวลมนุษย์ทราบว่า บุคคลที่เคยทำบุญไวย่อมได้รับผลบุญตอบสนองจริง เช่น ในเรื่องของปายาสีวิมานว่าด้วยวิมานที่เกิดขึ้นแก่บุรุษผู้เป็นคนรับใช้เจ้าปายาสี

พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพบุตรตนหนึ่งว่า วิมานของท่านนี้เปรียบเสมือนสุธัมมสภาของท้าวสักกเทวราช อันเป็นสภาที่หมู่เทพนั่งประชุมกันอย่างพร้อมเพรียงส่องแสงสว่างไสวอยู่ในอากาศ ท่านได้บรรลุเทวฤทธิ์ มีอานุภาพมาก เมื่อท่านเกิดเป็นมนุษย์ได้ทำบุญอะไรไว้ เพราะบุญอะไรท่านจึงมีอานุภาพรุ่งเรืองและมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้ เทพบุตรนั้นดีใจที่พระมหาโมคคัลลานเถระถามจึงตอบปัญหาผลกรรมไปตามที่พระเถระถามว่าเมื่อข้าพเจ้าเกิดเป็นมนุษย์อยู่ในหมู่มนุษย์เป็นชายหนุ่มรับใช้ของเจ้าปายาสี ได้ทรัพย์มาแล้วก็ทำการแจกจ่าย อนึ่ง ท่านผู้มีศีลทั้งหลายเป็นที่รักของข้าพเจ้า ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใสได้ถวายข้าวและน้ำเป็นทานอย่างไพบุลย์โดยเคารพ เพราะบุญนั้นข้าพเจ้าจึงมีผิวพรรณงามเช่นนี้ ฯลฯ และมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้^{๓๑}

(๑) จิตตลดาวิมาน ว่าด้วยวิมานที่รุ่งเรืองเหมือนสวนจิตรดา

พระมหาโมคคัลลานเถระถามเทพบุตรตนหนึ่งว่า สวนจิตรลดาเป็นสวนประเสริฐขึ้นดีเยี่ยมของทวยเทพชั้นดาวดึงส์ ส่องแสงสว่างไสวฉฉินใด วิมานของท่านนี้ก็มีอุปมาฉฉินนั้น ส่องแสงสว่าง

^{๒๙} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๑๕๓-๑๑๕๗/๕๒๘-๕๒๙.

^{๓๐} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๑๗๘-๑๑๘๒/๕๓๒-๕๓๓.

^{๓๑} ขุ.วิ. (ไทย) ๒๖/๑๑๐๘-๑๑๑๓/๑๓๘-๑๓๙.

ไสวอยู่ในอากาศท่านได้บรรลุเทวฤทธิ์ มีอานุภาพมากเมื่อท่านเกิดเป็นมนุษย์ได้ทำบุญอะไรไว้เพราะบุญอะไรท่านจึงมีอานุภาพรุ่งเรือง และมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้ เทพบุตรนั้นดีใจที่พระมหาโมคคัลลานเถระถาม จึงตอบปัญหาของผลกรรมไปตามที่พระเถระถามว่าเมื่อข้าพเจ้าเกิดเป็นมนุษย์อยู่ในหมู่มนุษย์ เป็นคนยากจน ไม่มีที่พึ่ง ยากไร้ เป็นกรรมกร เลี้ยงดูมารดาบิดาผู้แก่เฒ่าอนึ่ง ท่านผู้มีศีลทั้งหลายเป็นที่รักของข้าพเจ้า ข้าพเจ้ามีจิตเลื่อมใสได้ถวายข้าวและน้ำเป็นทานอย่างไพบูลย์โดยเคารพเพราะบุญนั้นข้าพเจ้าจึงมีผิวพรรณงามเช่นนี้ ฯลฯ และมีรัศมีกายสว่างไสวไปทั่วทุกทิศอย่างนี้^{๓๒}

๔) การเป็นสมณะทูตในยมโลก

พระมหาโมคคัลลานเถระถามนางเปรตตนหนึ่งว่า เธอเป็นใครหนอ ไส่ขึ้นจากหลุมคูดยืนเศร้าสร้อยอยู่ เธอคงทำกรรมชั่วไว้โดยไม่ต้องสงสัยจะร้องครวญครางอ้ออิงไปทำไมเล่า

นางเปรตนั้นตอบว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญ ดิฉันเกิดเป็นเปรตในยมโลก ได้รับความลำบากเพราะทำกรรมชั่วไว้ จึงต้องจากโลกนี้ไปยังเปตโลก

พระมหาโมคคัลลานเถระถามว่า เธอได้ทำกรรมชั่วทางกาย วาจา ใจอะไรไว้หรือเพราะผลกรรมอะไร เธอจึงได้รับทุกข์เช่นนี้

นางเปรตนั้นตอบว่า ได้มีภิกษุรูปหนึ่งอยู่ประจำในวัดของดิฉัน มักริษยา ตระหนี่ตระกูลผูกขาดในเรือนของดิฉัน มีใจกระด้าง มักด่าว่า (ภิกษุอาคันตุกะทั้งหลาย) ดิฉันเชื่อคำของท่าน ได้ด่าว่าภิกษุทั้งหลาย เพราะผลกรรมนั้นดิฉันจึงต้องจากโลกนี้ไปยังเปตโลก

พระมหาโมคคัลลานเถระถามว่า ภิกษุผู้คุ้นเคยกับตระกูลของเธอไม่ใช่มิตรแท้ เป็นมิตรเทียม มีปัญญาทึบ มรณภาพแล้วไปสู่คติไหนหนอ

นางเปรตนั้นตอบว่า ดิฉันยืนอยู่บนกระหม่อมศีรษะของเปรต ซึ่งเคยเป็นภิกษุผู้ทำกรรมชั่วนั้นแหละ และภิกษุนั้นไปเกิดเป็นเปรตผู้ปรนนิบัติของดิฉันเองพระคุณเจ้าผู้เจริญ ชนเหล่าอื่นถ่ายสิ่งใดลงไป สิ่งนั้นเป็นอาหารของดิฉันและดิฉันเองถ่ายสิ่งใดลงไป เปรตซึ่งเคยเป็นภิกษุนั้นก็อาศัยสิ่งนั้นเลี้ยงชีพ^{๓๓}

เรื่องราวของเทพบุตรและเทพธิดาที่พระมหาโมคคัลลานะได้เคยไปสอบถามเกี่ยวกับการที่ได้ทำบุญกรรมต่าง ๆ ไว้ในโลกมนุษย์เมื่อสิ้นชีวิตแล้วจึงได้ไปเกิดบนสวรรค์มีอีกจำนวนมากที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย วิมานวัตถุ^{๓๔} และเรื่องของสัตว์ที่ทำกรรมชั่วแล้วต้องไปเกิดในอบาย

^{๓๒} พ.ว. (ไทย) ๒๖/๑๑๑๔-๑๑๑๕/๑๓๙-๑๔๐.

^{๓๓} พ.เปต. (ไทย) ๒๖/๗๗๔-๗๘๑/๒๙๔-๒๙๕.

^{๓๔} พ.ว. (ไทย) ๒๖/๑-๑๒๘๙/๑-๑๖๕.

มีอีกจำนวนมากที่ปรากฏในพระสุตตันตปิฎก ขุททกนิกาย เปตวัตถุ แต่ในประเด็นนี้ผู้วิจัยได้นำเสนอเพียงบางส่วนเท่านั้น

จากการศึกษาบทบาทของพระมหาโมคคัลลานะในการประกาศพระศาสนาที่ท่านได้ไปสนทนากับเทวดาถึงเรื่องที่ทำบุญกรรมต่าง ๆ ไว้ในชาติที่เป็นมนุษย์ เมื่อตายไปแล้วย่อมเกิดบนสวรรค์ชั้นต่าง ๆ ทำให้ประชาชนเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในตัวท่านและในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก ได้ถวายลาภสักการะเป็นจำนวนมาก และทำให้มนุษย์ทั้งหลายที่ฟังเรื่องราวที่ของเทวโลกและยมโลกเกิดความเกรงกลัวต่อบาปอกุศล เร่งสร้างบุญกุศลทำความดีต่อไป

๕) การแสดงฤทธิ์เพื่อปราบบุคคลที่เป็นมิฉฉาทิฎฐิ

พระมหาโมคคัลลานะได้แสดงฤทธิ์เมื่อมีความจำเป็นในการประกาศพระศาสนาเท่านั้น การแสดงฤทธิ์ของท่านมีความเหมาะสมกับเหตุการณ์ เพราะท่านใช้ฤทธิ์ในกานสนองพุทธประสงค์บางเรื่องให้สำเร็จ การเหาะไปเทวโลกเพื่อไปสั่งสอนเทวดาและพรหม แม้การใช้ฤทธิ์ปราบสัตว์ผู้มีฤทธิ์และบุคคลที่เป็นมิฉฉาทิฎฐิ ซึ่งเป็นเรื่องปกติของท่าน ตัวอย่างเช่น การปราบโกสิยมัจฉริ เศรษฐี

เศรษฐีคนหนึ่ง ชื่อโกสิยะ มีความตระหนี่ มีสมบัติ ๘๐ โกฏิ ประจําอยู่ในสักกร นิคม เขาไม่ให้แม่หยดน้ำมัน (สักระยะเดียว) ด้วยปลายหญ้า แก่คนเหล่านี้ ทั้งไม่บริโภคด้วยตนเอง สมบัติของเขานั้นไม่อำนวยความสะดวกแก่ปิตุชนทั้งหลายมีบุตรและภรรยาเป็นต้น ไม่อำนวยความสะดวกแก่สมณะและพราหมณ์ทั้งหลาย คงเป็นของไม่ได้ใช้สอย

ครั้งนั้น พระศาสดาตรัสเรียกพระมหาโมคคัลลานะมาแต่เช้าตรู่ ตรัสว่า “โมคคัลลานะ ในสักกรนิคมซึ่งตั้งอยู่ ไม่ไกลกรุงราชคฤห์ เศรษฐีผู้มีความตระหนี่ นั้นคิดว่า เราจักกินขนมเบื้อง จึงให้ภรรยาทอดขนมเบื้องบนปราสาท ๗ ชั้น เพราะกลัวคนเหล่านี้เห็น เธอจึงไป ณ ที่นั้นแล้ว ทรมานเศรษฐี ทำให้สิ้นพยศ ให้ผิวเมื่อยเมื่อยทั้ง ๒ ถึงขนม และน้ำมัน เนยใส น้ำผึ้งและน้ำอ้อยแล้ว นำมายังพระเชตวันด้วยกำลังของตน วันนี้เรากับภิกษุ ๕๐๐ รูปจักนั่งในวิหารนั้นแหละ จักทำภักติกด้วยขนมเท่านั้น แม้พระเถระ ก็รับพระดำรัสของพระศาสดา แล้วไปยังนิคมนั้นด้วยกำลังฤทธิ์ ทันทีทีเดียว เป็นผู้หนุ่มเรียบร้อย ได้ยินอยู่ที่ช่องสี่หบัญชรแห่งปราสาทนั้น เพราะเห็นพระเถระนั้นแล ดวงหทัยของมหาเศรษฐีก็สั่นสะท้าน เขาคิดว่า เรามาที่นี่ เพราะกลัวบุคคลทั้งหลายจะเห็น แต่สมณะนี้ยังมายืนอยู่ที่ช่องหน้าต่างได้ จึงกล่าวว่า สมณะ ท่านยืนอยู่ในอากาศ จักได้อะไร แม้จงกรมแสดงรอยเท้าในอากาศซึ่งหารอยมิได้อยู่ ก็จักไม่ได้เหมือนกัน พระเถระจงกรมกลับไปกลับมาในที่นั้นนั่นแล เศรษฐีกล่าวว่า ท่านจงกรมอยู่จักได้อะไร แม้นั่งด้วยบัลลังก์ในอากาศ ก็จักไม่ได้เช่นกัน พระเถระจึงนั่งคู้บัลลังก์เดียวกัน อาการนั้น ได้เป็นเหมือนเวลาเป็นที่แห่งตาทั้ง ๒ ของเศรษฐีด้วยเข็ม เศรษฐีไม่กล่าวกะท่านว่า แม้ท่านให้ไฟโพล่งอยู่ ก็จักไม่ได้ เพราะกลัวไปไหม้เรือนแล้วคิดว่า สมณะนี้ จักเป็นผู้เกี่ยวข้องอย่างสนิท ไม่ได้แล้วจักไม่ไป เราจักให้ถวายขนมแก่ท่านขึ้นหนึ่ง แล้วจึงกล่าวกะภรรยาว่า นางผู้เจริญ เธอจงทอดขนมขึ้นเล็ก ๆ ขึ้นหนึ่ง ให้แก่สมณะแล้ว จง

ส่งท่านไปเสียเถอะนางหยอดแบ่งลงในถาดกระเบื้องชนิดเดียว แต่ขนมกลายเป็นขนมชิ้นใหญ่ ได้พองขึ้นเต็มทั่วทั้งถาด เศรษฐีเห็นเหตุนี้ ก็นั่งคิดว่า ชะรอย หล่อนจกหยิบแบ่งมากไปแล้วตกแบ่งหน่อยหนึ่งด้วยมุ่มหัทพ์แล้ว หยอดเองทีเดียว ขนมเกิดใหญ่กว่าขนมชิ้นก่อน เศรษฐีทอดขนมขึ้นใด ๆ ด้วยอาการอย่างนั้นขนมชิ้นนั้น ๆ ก็ยิ่งใหญ่โตทีเดียว เขาเบื่อหน่าย จึงกล่าวกะธรรยาว่า นางผู้เจริญ เธอจงให้ขนมแก่สมณีนี้อีกหนึ่งเถอะ เมื่อนางหยิบขนมขึ้นหนึ่งจากกระเช้า ขนมทั้งหมดก็ติดเนื่องเป็นอันเดียวกันนางจึงกล่าวกะเศรษฐีว่า นาย ขนมทั้งหมดติดเนื่องเป็นอันเดียวกันเสียแล้ว ดิฉันไม่สามารถทำให้แยกกันได้ แม้เขากล่าวว่า ฉันทักทำเอง แล้วก็ไม้อาจทำได้ ถึงทั้ง ๒ คน จับที่ริม (แผ่นขนม) แม้ดึงออกอยู่ ก็ไม่อาจให้แยกออกจากกันได้เลย ครั้นเมื่อเศรษฐีนั้นปล้ำอยู่กับขนม เพื่อจะให้แยกกัน เหนือก็ไหลออกจากสรีระแล้วความหิวกระหายก็หายไป ลำดับนั้น เขากล่าวกะธรรยาว่า นางผู้เจริญ ฉันไม่มีความต้องการขนมแล้ว เธอจงให้แก่สมณะเถอะ นางฉวยกระเช้าแล้วเข้าไปหาพระเถระ พระเถระแสดงธรรมแก่คน แม้ทั้ง ๒ กล่าวคุณพระรัตนตรัย แสดงผลทานที่บุคคลให้แล้วเป็นอาทิ ให้เป็นดังพระจันทร์ในพื้นท้องฟ้าว่า ทานที่บุคคลให้แล้วย่อมมีผล ยัญที่บุคคลบูชาแล้วย่อมมีผล เศรษฐีฟังธรรมนั้นแล้วมีจิตเลื่อมใส กล่าวว่า ท่านผู้เจริญ ท่านจงมานั่งฉันบนบัลลังก์นี้เถิด

พระเถระกล่าวว่า มหาเศรษฐี พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับนั่งในวิหารกับภิกษุ ๕๐๐ รูป ด้วยตั้งพระหฤทัยว่า จักเสวยขนมเมื่อท่านมีความพอใจ เศรษฐี ท่านจงให้ภรรยาถือเอาขนมและวัตถุอื่นมีน้ำมันเป็นต้น พวกเราจักไปสู่สำนักของพระศาสดา เศรษฐี ก็บัดนี้ พระศาสดาประทับอยู่ ณ ที่ไหนเล่า ขอรับ พระเถระ ประทับอยู่ในพระเชตวันวิหาร ในที่สุดแห่งที่ ๔๕ โยชน์จากที่นี่ มหาเศรษฐี เมื่อท่านมีความพอใจ เราจักนำท่านทั้ง ๒ ไปด้วยกำลังของตน หวังบันไดปราสาทของท่านจักมีในที่ของตนนี้เอง แต่เชิงบันไดจักมีที่ซุ้มประตูพระเชตวัน เราจักนำไปสู่พระเชตวันโดยกาลช่วงเวลาจากปราสาทชั้นบนไปยังชั้นล่าง พระเถระทำหวั่นไหวในที่นั้น นั่นเองแล้วอธิษฐานว่า เชิงบันไดจะมีที่ซุ้มประตูพระเชตวันบันไดก็ได้เป็นแล้วอย่างนั้นนั่นแล พระเถระให้เศรษฐีและภรรยาถึงพระเชตวันเร็วกว่ากาลที่ลงไปจากปราสาทชั้นบนลงไปยังชั้นล่าง สามิภรรยาแม้ทั้ง ๒ คนนั้น เข้าไปเฝ้าพระศาสดาแล้ว กราบทูลกาล พระศาสดาเสด็จเข้าไปสู่โรงฉันแล้ว ประทับนั่งบนพุทธอาสน์ที่เขาปูลาดไว้แล้ว พร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ มหาเศรษฐีได้ถวายทักษิณาทนแก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธรูปเป็นประมุข ภรรยาใส่ขนมในบาตรของพระตถาคตเจ้าแล้ว แม้มหาเศรษฐีพร้อมด้วยภรรยา ก็บริโภชนมพอแก่ความต้องการ ความหมดสิ้นของขนมไม่ปรากฏเลย แม้เมื่อเขาถวายขนมแก่ภิกษุในวิหารทั้งสิ้นและให้ แก่คนกินเดนทั้งหลายแล้วความหมดสิ้นไป แห่งขนม ก็ไม่ปรากฏอยู่นั่นเอง ในกาลจบอนุโมทนา สามิและภรรยาแม้ทั้ง ๒ ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผลแล้ว^{๓๕}

^{๓๕} พระพุทธโฆษาจารย์, **อัมมปัทมสูตร** ภาค ๓, แปลโดยคณะกรรมการแผนกตำรากรมการศาสนา มหาวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๔๙-๕๐.

จะเห็นได้ว่า พระมหาโมคคัลลานะ ได้แสดงฤทธิ์ ทำของน้อยให้เป็นของมาก และทำที่ไกลให้เป็นใกล้ จัดเป็นการแสดงฤทธิ์ เรียกว่า อิทธิวิธี เป็นวิธีการหนึ่งในอภิญญา ๖ ซึ่งเป็นวิธีหนึ่งในการประกาศพระศาสนา จนสามารถทำคนที่ไม่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาให้เลื่อมใสได้อย่างเห็นได้ชัด ก็ด้วยการที่ท่านมีฤทธิ์สามารถทำสิ่งที่พันวิสัยของปุถุชนจะทำได้ นับว่าท่านเป็นกำลังสำคัญอย่างยิ่งในการประกาศพระศาสนาให้เจริญแผ่ขยายได้อย่างรวดเร็ว

เมื่อกล่าวโดยสรุปบทบาทการประกาศพระศาสนาของ พระมหาโมคคัลลานเถระก็มี ๒ ประการ คือ

๑. บทบาทโดยตรง

จะเห็นได้พระมหาโมคคัลลานเถระประกาศพระศาสนาในลักษณะสนองพระบัญชาของพระพุทธเจ้า เป็นที่ปรึกษาให้แก่ภิกษุ ภิกษุ อุบาสก อุบาสิกา และบุคคลทั่วไป เป็นผู้โอวาทแก่ภิกษุณี เป็นผู้ให้ความอนุเคราะห์เอื้อเฟื้อแก่เพื่อนพรหมจารี เป็นผู้ประสานความสามัคคีแก่หมู่ภิกษุ เป็นผู้ตอบคำถามแก่เจ้าลัทธิเทวดาและสัตว์ผู้เกิดในยมโลก เป็นผู้แสดงฤทธิ์เพื่อปราบพยุศแก่ภิกษุผู้คึกคะนอง เศรษฐีผู้เป็นมิฉชาติภูมิ สัตว์ผู้มีฤทธิ์มากและดุร้าย และท้าวสักกผู้มัวประมาท เป็นคู่สนทนากับภิกษุหมู่เทพบุตรเทพธิดาบนเทวโลกและสัตว์ผู้เกิดในยมโลก จนเป็นที่ศรัทธาและเลื่อมใสยอมรับนับถือพระรัตนตรัยของหมู่ชนอย่างแพร่หลาย และเป็นผู้แสดงธรรมแก่พุทธบริษัทโดยรับฟังจากพระพุทธเจ้าแล้วนำมาถ่ายทอดหรือประกาศเผยแผ่แก่พุทธบริษัทและบุคคลทั่วไปด้วยวิธีการต่าง ๆ

๒. บทบาททางอ้อม

บทบาทนี้ ก็คือการที่พระมหาโมคคัลลานะได้ทูลถามถึงทิพยสมบัติที่เกิดขึ้นแก่บุคคลที่ยังไม่ตาย เรื่องข้อปฏิบัติอะไรจึงทำให้ภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นได้ เรื่องการจะทำปัพพาชนียกรรมกะภิกษุที่ประพฤติเลวทรามจะทำอย่างไร เรื่องการที่ท่านนำพาภิกษุทั้งหลายเป็นธรรมวาทีไปปราบภิกษุที่เป็นอธรรมวาที เรื่องการไปพบเปรตแล้วนำเรื่องเหล่านั้นมาสนทนากับพระลักษณะในสำนักของพระพุทธเจ้า ซึ่งเท่ากับเป็นการกระตุ้นเตือนให้พระพุทธเจ้าทรงเปิดเผยเรื่องราวต่าง ๆ ที่ยังไม่ได้เปิดเผย ให้ถูกเปิดเผย เรื่องช่วยดูแลพวกภิกษุและชาวบ้านรวมทั้งตอบคำถามและชี้แจงข้อสงสัยแก่เหล่ามหาชน เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าจำพรรษาที่เทวโลก เรื่องการขึ้นไปทูลถามพระพุทธเจ้าว่า จะเสด็จมาเมื่อไหร่ คราวที่พระองค์เสด็จไปจำพรรษาที่ดาวดึงส์เทวโลก กราบทูลเรื่องข้อวัตรปฏิบัติของภิกษุให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย เรื่องการสอนพุทธบริษัทในเวลาทำบุญ นั้นควรที่จะถวายปัจจัย ๔ อย่าง ประณีตด้วยมือของตนอย่างเคารพ จึงจะทำให้ทักษิณามีผลมาก เป็นต้น

จะเห็นได้ว่า พระมหาโมคคัลลานะเป็นพระสาวกรูปหนึ่งที่มีบทบาทสำคัญในการประกาศพระศาสนาให้แพร่หลายจนท่านได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าให้เป็นอัครสาวกเบื้องซ้าย เป็นเอตทัคคะด้านมีฤทธิ์มาก

๓.๑.๔ บทบาทในการประกาศพระศาสนาของพระอรุณเวลกัสสปะ

พระอรุณเวลกัสสปะเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญต่อพระพุทธศาสนาในด้านการสืบทอดพระธรรมและการประกาศเผยแผ่พระพุทธศาสนา รูปหนึ่ง พระอรุณเวลกัสสปะเป็นหนึ่งในจำนวน ๘๐ รูปในพระอสีติมหาสาวกของพระพุทธเจ้าที่เป็นเอตทัคคะในด้านมีบริวารมากและบทบาทที่สัมพันธ์กับหลักการของพระพุทธเจ้า โดยนำหลักการของคุณสมบัติของผู้สอน จุดมุ่งหมายในการสอน วิธีการสอน และ เทคนิคการเผยแผ่ เพื่อแสดงให้เห็นบริวารและประชาชนที่เคยนับถือท่านหันมานับถือพระพุทธศาสนาและได้เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในเวลาต่อมา ^{๓๖}

หลังจากพระอรุณเวลกัสสปะได้อุปสมบทแล้ว พระพุทธเจ้าทรงพาพระอรุณเวลกัสสปะพร้อมบริวารทั้งหมดเดินทางเข้าเมืองราชคฤห์เพื่อโปรดพระเจ้าพิมพิสาร ตามที่ทูลขอไว้ตั้งแต่ครั้งยังมิได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า กล่าวคือ คราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จออกผนวชใหม่ๆ นั้น ได้เสด็จมาพบพระเจ้าพิมพิสารที่ภูเขापัทธวะ เขตเมืองราชคฤห์ หลังจากทรงทราบว่าพระพุทธเจ้าเสด็จออกแสวงหาโมกขธรรม พระเจ้าพิมพิสารจึงตรัสสอนโมทนา และขอให้เสด็จกลับมาโปรดพระองค์หลังจากได้ตรัสรู้แล้ว พระพุทธเจ้าทรงรับคำขอ และการเสด็จไปเมือง ราชคฤห์ครั้งนี้ ก็เป็นการเสด็จไปตามคำขอครั้งนั้น เมื่อถึงเมืองราชคฤห์แล้ว พระพุทธเจ้าพร้อมด้วยพระสาวกใหม่ทั้ง ๑,๐๐๓ รูป ไปประทับในสวนตาลหนุ่ม (ลัญจิวัน) ชาวคราวที่พระองค์พร้อมด้วยพระสาวกจำนวนมากประทับอยู่ที่นั่นกระจายออกไป พระเจ้าพิมพิสารทรงทราบ จึงพร้อมด้วยพราหมณ์และคหบดีชาวมคธ จำนวน ๑๒ นหุตเสด็จมาเฝ้า ครั้นถวายบังคมพระพุทธเจ้าแล้ว พระเจ้าพิมพิสารก็ได้ประทับนั่ง ณ ที่ที่สมควรแก่พระองค์ ส่วนพราหมณ์และคหบดีที่ตามเสด็จมานั้นต่างแสดงกิริยาอาการต่าง ๆ กัน บางพวกถวายบังคมพระพุทธเจ้าแล้วก็นั่ง ณ ที่ที่สมควรแก่ตน บางพวกไม่ถวายบังคมเป็นแต่ทูลสนทนาปราศรัยพอให้คุ้นเคยกันแล้วก็นั่ง ณ ที่ที่สมควรแก่ตน บางพวกเพียงแต่ประคองอัญชลีไหว้ บางพวกเพียงแต่ประกาศชื่อและสกุล (โคตร) และบางพวกได้แต่นั่งเฉย เหตุที่พราหมณ์และคหบดีชาวมคธแสดงกิริยาอาการต่าง ๆ นั้นเป็นเพราะยังไม่แน่ใจว่า ระหว่างพระพุทธเจ้ากับพระอรุณเวลกัสสปะ ใครเป็นศาสดาของใคร พระพุทธเจ้าทรงทราบความคิดของพราหมณ์และคหบดีเหล่านั้นเป็นอย่างดี ทรงหวังว่าจะเปลื้องความสงสัยของพวกเขา จึงหันมาสนทนากับพระอรุณเวลกัสสปะ ถึงการอยู่ในอรุณเวลาเสนาภิคมมานาน เคยเป็นอาจารย์สั่งสอนชฎิลให้บำเพ็ญพรตจนร่างกายซูบผอม แต่มาได้เห็นอะไรจึงยอมเลิกบูชาไฟ ท่านอรุณเวลกัสสปะยืนยันว่า “การบูชาัยญ กล่าวยกย่องรูป เสียง กลิ่น และรสที่น่าปรารถนา และกล่าวยกย่องสตรีทั้งหลาย ข้าพระพุทธเจ้ารู้ว่ำนั่นเป็นมลทิน เพราะเหตุนี้จึงไม่ยินดีในการเช่น

^{๓๖} พระมหาประวิน ปวโร (ศรีโย), “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทของพระอรุณเวลกัสสปะในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ก.

สรวงบูชา ข้าพระพุทธเจ้าได้เห็นทางอันสงบ ไม่มีการยึดถือ ไม่มีการกังวล ไม่ติดอยู่ในกามภพ ไม่ผันแปร ไม่ใช้ธรรมที่ผู้อื่นแนะนำให้บรรลุ เพราะฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงไม่ยินดีในการเช่นสรวงบูชา อรุณเวลกัสสปะเมื่อกราบทูลแล้วก็ลุกขึ้นไปขอรับศีระอยู่แทบพระบาทของพระพุทธเจ้าแล้ว ได้กราบทูลว่า “ข้าแต่พระบรมศาสดา พระองค์เป็นพระศาสดาของข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าเป็นพระสาวก”^{๓๗}

จากคำกล่าวนั้น ส่งผลให้พราหมณ์และคหบดีทั้ง ๑๒ นหุตนั้นเข้าใจได้ถูกต้องว่า พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระศาสดาของพระอรุณเวลกัสสปะซึ่งตนเคยเคารพนับถือ จึงคลายความสงสัย และเพิ่มพูนศรัทธายิ่งขึ้นในพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่า บัดนี้พราหมณ์คหบดีเหล่านั้นมีจิตอ่อนโยนสมควรที่จะฟังพระธรรมเทศนาได้แล้ว จึงทรงแสดง อนุพุทฺธิกาและอริยสัจ ๔ ให้ฟัง ผลจากการที่ได้ฟังพระธรรมเทศนา พระเจ้าพิมพิสารพร้อมด้วยพราหมณ์คหบดี ๑๑ นหุตได้บรรลุโสดาปัตติผล ส่วนพราหมณ์และคหบดีที่เหลือ ๑ นหุต แม้จะไม่ได้บรรลุโสดาปัตติผลแต่ก็ได้ศรัทธามั่นคงในพระรัตนตรัย ได้แสดงตนเป็นอุบาสก^{๓๘}

บทบาทในการประกาศพระพุทธศาสนาของพระอรุณเวลกัสสปะ นับว่ามีความสำคัญต่อการวางรากฐานของพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก หลักการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาของท่านนั้นได้นำวิธีการของพระพุทธเจ้าที่ทรงใช้ในการประกาศพระพุทธศาสนามาเป็นแบบอย่างทั้งสิ้นคือ

๑. จุดมุ่งหมายในการสอนของพระอรุณเวลกัสสปะ

จุดมุ่งหมายในการสอนของพระอรุณเวลกัสสปะตามหลักการของพระพุทธเจ้านั้น มีข้อที่สอดคล้องกัน ดังนี้

๑. สอนเพื่อให้ผู้ฟังรู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งที่ควรรู้ควรเห็น แสดงธรรมอย่างมีเหตุผลที่ผู้ฟังพอตรองตามให้เห็นด้วยตนเอง จะเห็นได้จากที่เมื่อพระอรุณเวลกัสสปะตอบคำถามพระพุทธเจ้าจบลงทำให้ประชาชนเข้าใจและพร้อมที่จะรับฟังธรรมะจากพระพุทธเจ้าต่อไป ดังคำกล่าวว่า “จากกิริยาอาการและถ้อยคำของพระอรุณเวลกัสสปะทำให้บริวารของพระเจ้าพิมพิสารทั้งหมดเหล่านั้นหายสงสัย พร้อมที่จะฟังพระธรรมเทศนา”^{๓๙} จากข้อความดังกล่าวชี้ให้เห็นว่าพระอรุณเวลกัสสปะมีจุดมุ่งหมายในการสอนได้อย่างชัดเจน พระอรุณเวลกัสสปะทราบวัตถุประสงค์ของพระพุทธเจ้าทรงมีจุดมุ่งหมายในการสอนเน้นที่บุคคล เพราะตระหนักว่ามนุษย์เป็นผู้ฝึกได้และเป็นผู้ที่จะรู้ตามได้ ถ้าเขาได้ฝึกตนเองตามหลักการและวิธีการ เพราะมนุษย์ทุกคนมีศักยภาพ ทางปัญญาเมื่อได้ฟังการแนะนำแล้ว ก็จะสามารถพัฒนาจิตใจของตนเองให้เป็นผู้มีความรู้ได้ แต่ระดับความสามารถของแต่ละบุคคลแตกต่างกัน ดังนั้นในการสอนแต่ละครั้งพระพุทธเจ้าก็ทรงใช้วิธีการสอนที่หลากหลาย ขึ้นอยู่กับประเภทและ

^{๓๗} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๖/๖๗.

^{๓๘} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๖/๖๘.

^{๓๙} บรรจบ บรรณรุจิ, อสิติมหาสาวก, หน้า ๕๔.

ศักยภาพของแต่ละบุคคลโดยพระองค์จะคำนึงถึงผู้ฟังเป็นหลัก ในการสอนแต่ละครั้งพระองค์จะทรงตรวจดูลักษณะและระดับภูมิปัญญาก่อน จึงจะทรงสอนเพื่อให้ผู้ฟังนำไปปฏิบัติให้เกิดประโยชน์สูงสุดตามที่พระพุทธองค์ทรงแสดง

๒. สอนเพื่อให้ผู้ฟังได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามควร จะเห็นได้จากเหตุการณ์ที่ท่านได้กล่าวว่า “ข้าพระพุทธเจ้าได้เห็นทางอันสงบ ไม่มีการยึดถือ ไม่มีการกังวล ไม่ติดอยู่ในกามภพ ไม่ผันแปร”^{๔๐} จากเหตุการณ์นี้สะท้อนให้เห็นว่าท่านได้รับผลแห่งการปฏิบัติตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าแล้วจึงนำมาบอกแก่ประชาชนทั้งหลาย

๒. วิธีการสอนของพระอรุณเวลกัสสปะ

วิธีการสอนของพระอรุณเวลกัสสปะตาม หลักการในเรื่องวิธีการสอนของพระพุทธเจ้านี้ ดังนี้

๑. การเปรียบเทียบกับข้ออุปมา จะเห็นได้จากการที่พระอรุณเวลกัสสปะท่านได้ใช้คำอุปมาช่วยให้เรื่องที่ลึกซึ้งเข้าใจยาก ปรากฏความหมายเด่นชัดออกมาและเข้าใจง่ายขึ้น โดยการอธิบายสิ่งที่เป็นนามธรรม เปรียบให้เห็นชัดด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม ดังคำที่ว่า “การบูชาญัตถ์ทั้งหลาย ล้วนแต่มีความมุ่งหมายเพื่อให้ได้มาซึ่งกามคุณ มีรูป เสียง กลิ่น รส และ สัมผัส อันน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ ซึ่งสิ่งเหล่านั้นเป็นของร้อน เป็นมลทิน ทำให้ใจให้เศร้าหมอง ก่อให้เกิดกิเลส และความทุกข์ จึงละทิ้งการบูชาไฟนั้นเสีย”^{๔๑} พระอรุณเวลกัสสปะได้เข้าใจว่า กามคุณ ๕ เปรียบเสมือนไฟซึ่งเป็นของร้อน เมื่อเป็นของร้อนแล้วถ้าเราไปสัมผัสก็จะทำให้เราร้อนนั่นก็คือความทุกข์ที่แผดเผาใจนั่นเอง ฉะนั้นแล้วท่านจึงให้ละสิ่งเหล่านั้นเสีย

๒. ใช้อุปกรณ์การสอน ในสมัยพุทธกาลย่อมไม่มีอุปกรณ์การสอนชนิด ต่าง ๆ ที่จัดทำขึ้นไว้เพื่อการสอนโดยเฉพาะเหมือนสมัยปัจจุบัน พระอรุณเวลกัสสปะท่านมองเห็นถึงจุดนี้ ดังนั้นแล้ว ท่านจึงได้ใช้ตัวท่านเป็นอุปกรณ์ในการสอน ดังจะเห็นได้จากเหตุการณ์นี้ ที่ท่านลุกขึ้นจากอาสนะหม่อมอุตตราสงค์เฉวียงบ่าข้างหนึ่ง ชบศีรชะแทบพระบาทของพระผู้มีพระภาค ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระบรมศาสดา พระองค์เป็นพระศาสดาของข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าเป็นพระสาวก ^{๔๒}จากเหตุการณ์นี้มีผลทำให้ผู้ที่สงสัยเข้าใจว่าพระอรุณเวลกัสสปะนั้นเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า ดังนั้น จะให้เห็นว่าพระอรุณเวลกัสสปะเป็นผู้ที่ใช้อุปกรณ์ในการสอน ได้อย่างชัดเจน

^{๔๐} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๖/๖๗.

^{๔๑} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๖/๖๗.

^{๔๒} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๖/๖๗.

๓. ทำให้ดูเป็นตัวอย่าง จะเห็นได้จากเหตุการณ์ เมื่ออุรุเวลกัสสปะ พร้อมทั้งบริวารได้อุปสมบทแล้ว จากนั้นก็ได้ลอยผม ชฎา เครื่องบริวารและเครื่องบูชาไฟไปในแม่น้ำ^{๔๓} จากเหตุการณ์ข้างต้น จะเห็นว่า พระอุรุเวลกัสสปะ ได้ทำให้เห็นเป็นตัวอย่างแก่พวกชฎิลน้อย ๆ ที่อยู่แม่น้ำถัดไปว่าสิ่งที่ตนได้ทำมานั้นไม่ใช่หนทางดับทุกข์ได้

๔. การเล่นภาษา เล่นคำและใช้คำในความหมายใหม่ จะเห็นได้จากคำกล่าวต่อไปนี้ “การบูชาญัตถ์ทั้งหลาย ล้วนแต่มีความมุ่งหมายเพื่อให้ได้มาซึ่งกามคุณ มีรูป เสียง กลิ่น รส และ สัมผัส อันน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ ซึ่งสิ่งเหล่านั้นเป็นของร้อน เป็นมลทิน ทำให้ใจให้เศร้าหมอง ก่อให้เกิดกิเลส และความทุกข์ จึงละทิ้งการบูชาไฟนั้นเสีย” จากถ้อยคำดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าท่านได้ใช้คำในความหมายใหม่ เพื่อให้ผู้ฟังได้ฟังแล้ว ได้เห็นภาพที่ชัดเจนว่า การบูชาญัตถ์ที่เคยทำมาก่อนนั้นเป็นของร้อน เมื่อเป็นของร้อนก็ทำให้เป็นทุกข์

๕. วิธีสอนนี้เช่นผู้เรียนยังไม่พร้อม ยังไม่เกิดปริปากะแห่งอินทรีย์หรือญาณ ผู้สอนต้องมีความอดทน แต่ต้องตื่นตัวอยู่เสมอ เมื่อถึงจังหวะและโอกาส ก็ต้องมีความฉับไวที่จะจับมาใช้ให้เป็นประโยชน์ ไม่ปล่อยให้ผ่านเลยไป จะเห็นได้ว่าพระอุรุเวลกัสสปะก็ได้ใช้โอกาสเช่นนี้เหมือนกัน จะเห็นได้จากเหตุการณ์ต่อไปนี้ ท่านอุรุเวลกัสสปะลุกขึ้นจากอาสนะหม่อมอุตตราสงค์เฉยนิ่งบ่าข้างหนึ่ง ชบศีระะแทบพระบาทของพระผู้มีพระภาค ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระบรมศาสดา พระองค์เป็นพระศาสดาของข้าพระพุทธเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าเป็นพระสาวก ขณะนั้นพราหมณ์คหบดีชามครทั้ง ๑๒ นหุตเหล่านั้นก็ทราบบว่า พระอุรุเวลกัสสปะประพฤติพรหมจรรย์ในสำนักพระมหาสมณะ^{๔๔}

๓. วิธีการเผยแผ่พุทธธรรมของพระอุรุเวลกัสสปะ

เทคนิคการเผยแผ่พุทธธรรมของพระอุรุเวลกัสสปะที่ปฏิบัติตามหลักการในเรื่องของเทคนิคการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้านั้น คือ

๑. วิธีการเข้าหาผู้นำทางการเมือง และทางเศรษฐกิจ เมื่อเราได้ศึกษาชีวประวัติของท่านอุรุเวลกัสสปะแล้ว พบว่า ท่านมีบริวารมากมาย และยังเป็นผู้ที่บุคคลทั่วไปให้ความเคารพยกย่อง เมื่อท่านได้ดวงตาเห็นธรรม ท่านจึงปรารถนาให้บุคคลอื่นได้มีโอกาสรู้ธรรมบ้างและอีกประการหนึ่ง ท่านก็เป็นผู้หนึ่งที่มีอุดมการณ์ในการที่จะใช้วิธีการเข้าหาผู้นำทางการเมือง และทางเศรษฐกิจ โดยการที่

^{๔๓} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๑/๖๑.

^{๔๔} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๖/๖๗.

ท่านได้ติดตามพระพุทธเจ้าไปโปรดพระเจ้าพิมพิสารและประชาชนชาวเมืองมคธ และท่านก็มีบทบาทสำคัญในการทำให้พระเจ้าพิมพิสารและประชาชนชาวเมืองมคธได้หันมานับถือพระพุทธศาสนา ^{๔๕}

๒. วิธีการปฏิวัติคำสอนและหลักความเชื่อบางประการของศาสนาดั้งเดิม จะเห็นได้จากกล่าวของท่านที่ว่า “การบูชาัญญทั้งหลาย ล้วนแต่มีความมุ่งหมายเพื่อให้ได้มาซึ่งกามคุณ มีรูป เสียง กลิ่น รส และ สัมผัส อันน่าปรารถนา น่ารักใคร่ น่าพอใจ ซึ่งสิ่งเหล่านั้นเป็นของร้อน เป็นมลทิน ทำให้เศร้าหมอง ก่อให้เกิดกิเลส และความทุกข์ จึงละทิ้งการบูชาไฟนั้นเสีย” ^{๔๖} นอกจากนั้นการที่ท่านได้ละลัทธิเดิมที่เป็นของพราหมณ์ แล้วมาบวชในสำนักของพระพุทธเจ้าถือได้ว่าท่านได้ใช้วิธีปฏิวัติคำสอนและหลักความเชื่อบางประการของศาสนาดั้งเดิมได้อย่างชัดเจน

๓. วิธีการใช้ปาฏิหาริย์ต่าง ๆ จะเห็นได้จากเหตุการณ์ดังนี้ กัสสปะ เธอจงตัดความวิตกของเหล่าอูฏฐากของเธอสี่ พระเถระรับพระดำรัสของพระศาสดาแล้วลุกจากอาสนะ ถวายบังคมพระศาสดาด้วยเบญจางคประดิษฐ์ เหาะขึ้นสู่อากาศประมาณชั่วต้นตาล แสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ประกาศว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเป็นศาสดาของข้าพระองค์ ข้าพระองค์เป็นสาวก แล้วลงมาถวายบังคมพระยุคลบาทพระทศพล โดยอุบายนั้น ครั้งที่ ๗ เหาะขึ้นสู่อากาศ ๗ ชั่วต้นตาลแล้วถวายบังคมพระยุคลบาทของพระทศพล นั่ง ณ ที่สมควรข้างหนึ่ง ^{๔๗}

๔. วิธีการปฏิรูป จะเห็นได้จากการที่ท่านพระอรุเวลกัสสะท่านได้เอาเครื่องบริขารเครื่องตกแต่งผม ขฎา สากแหกร คาน เครื่องบูชาเพลิง ทั้งน้ำเต้า หนั่งเสื่อ ไม้สามง่าม ลงในแม่น้ำ ^{๔๘} แล้วหันมาบวชในสำนักของพระพุทธเจ้า จะเห็นได้ว่าท่านได้ปฏิรูปการปฏิบัติของท่านที่มีมาแต่เดิมหันมาปฏิบัติตามแบบของพระพุทธเจ้า

๕. วิธีการสนทนา การบรรยายและตอบปัญหา จะเห็นได้จากเหตุการณ์ที่ท่านได้สนทนากับพระพุทธเจ้าตั้งข้อความสนทนาต่อไปนี้

พระพุทธเจ้า : กัสสปะ เธออยู่ในอรุเวลาเสนานิคมมานาน เคยเป็นอาจารย์สั่งสอนชฎิลให้บาเพ็ญพรตจนร่างกายซูบผอม แต่เธอมาได้เห็นอะไรจึงยอมเลิกบูชาไฟเสียเล่า

^{๔๕} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), *พุทธวิธีการสอน*, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๙), หน้า ๒.

^{๔๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๖/๖๗.

^{๔๗} อญ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๑/๔๕๙.

^{๔๘} พระพิมลธรรม (อนุจารีมหาเถระ), *พุทธประวัติทัศนศึกษา*, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : กองทุนบุญนิธิหอไตร, ๒๕๓๙), หน้า ๙๖.

พระอรุณเวลกัสสปะ : การบูชาัญญ กล่าวยกย่องรูป เสียง กลิ่น และรสที่น่าปรารถนา และกล่าวยกย่องสตรีทั้งหลาย ข้าพระพุทธเจ้ารู้อย่างนั้นเป็นมลทิน เพราะเหตุนี้จึงไม่ยินดีในการเช่นสรวงบูชา

พระพุทธเจ้า : กัสสปะ ใจของเธอไม่ยินดีแล้วในอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส แล้ว บัดนี้ใจของเธอยินดีในสิ่งใดเล่า ยินดีในเทวโลกหรือมนุษย์โลก

พระอรุณเวลกัสสปะ : ข้าพระพุทธเจ้าได้เห็นทางอันสงบ ไม่มีการยึดถือ ไม่มีกังวล ไม่ติดอยู่ในกามภพ ไม่ผันแปร ไม่ใช่ธรรมที่ผู้อื่นแนะนำให้บรรลุ เพราะฉะนั้น ข้าพระพุทธเจ้าจึงไม่ยินดีในการเช่นสรวงบูชา^{๔๙}

เมื่อกล่าวโดยสรุปบทบาทในการเผยแผ่และประกาศพระศาสนาของพระอรุณเวลกัสสปะจะเป็นไปใน ๒ ลักษณะคือ

๑. บทบาทโดยตรง

บทบาทในการประกาศพุทธศาสนาของท่านอรุณเวลกัสสปะ ในส่วนนี้ถือเป็นบทบาท ที่สัมพันธ์กับบุคคล ได้แก่ ความสัมพันธ์ความสัมพันธ์กับบุคคลในพระพุทธศาสนานั้นได้แก่ พระพุทธเจ้า ซึ่งเมื่อได้ทำการวิเคราะห์ ทำให้ทราบว่า (๑) พระอรุณเวลกัสสปะนั้นนับเป็นบุคคลที่เป็นเป้าหมายสำคัญเป็นอันดับแรกๆ ในการประกาศพุทธศาสนาของพระพุทธเจ้าต่อจากปัญจวัคคีย์ (๒) เป็นผู้ที่มีบทบาทที่ทำให้ได้เห็นความเพียรพยายามของพระพุทธเจ้าในการที่จะประกาศพระพุทธศาสนาอย่างแท้จริง (๓) เป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการยืนยันให้กับหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า ปลดเปลื้องความลังเลสงสัยในพระพุทธเจ้าของชาวมคธ (๔) เป็นทำให้พระพุทธเจ้ามีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักอย่างกว้างขวางมากขึ้นอย่างรวดเร็ว

๒. บทบาทโดยอ้อม

บทบาทโดยอ้อมนี้คือบทบาทที่สัมพันธ์กับบุคคลนอกศาสนา ได้แก่ ความสัมพันธ์กับกลุ่มชนกัลยาณมิตร กลุ่มชนกัลยาณมิตรที่อยู่ในแคว้นอื่นๆ และกลุ่มนักบวชที่เป็นลัทธิอื่นๆ มีผลทำให้พระพุทธศาสนาเป็นที่รู้จักของลัทธิอื่นๆ และทำให้นักบวชบางกลุ่มบางคนได้หันมานับถือพระพุทธศาสนาเป็นจำนวนมาก รวมถึงท่านอรุณเวลกัสสปะยังมีบทบาทสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธานุศาสนากับกษัตริย์และประชาชนชาวมคธเป็นอย่างมาก ส่งผลให้มีการสร้างสิ่งที่เป็นศาสนสถานขึ้นในพระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรกนั้นก็คือวัดเวฬุวัน และในส่วนที่เป็นศาสนบุคคลทำให้มีประชาชนหันมาเลื่อมใสศรัทธาพระพุทธศาสนาเป็นจำนวน ๑๒ นหุต

^{๔๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๕๖/๖๗.

จากการนำเสนอบทบาทในประกาศพระศาสนาของพระอรุณวงศ์สปะข้างต้นนั้น จะเห็นว่าท่านเป็นผู้มีบทบาทและเป็นกำลังสำคัญองค์หนึ่งที่ทำให้พระพุทธศาสนาได้วางรากฐานอย่างคงในแคว้นต่าง ๆ ด้วยเหตุที่ท่าน เป็นผู้เลิศในด้านมีบริวารมาก จึงทำให้มีผลต่อการประกาศได้อย่างรวดเร็ว

๓.๑.๕ บทบาทในการประกาศพระศาสนาของพระอานนท์

พระอานนท์เป็นพระสาวกองค์หนึ่งบรรดาสาวกที่มีชื่อเสียง เช่นพระสารีบุตร พระมหากัสสปะ พระมหากัจจายนะ พระมหาโมคคัลลานะ^{๕๐} เป็นต้น ซึ่งมีบทบาทสำคัญในการประกาศพระศาสนา ด้วยการแสดงธรรม สอนทนายธรรม แก่เพื่อนสหพรหมจารี และแก่อุบาสก อุบาสิกา ผู้ถวายการอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนา ด้วยหลักพุทธธรรมที่ประกอบด้วยเหตุผลอันเกี่ยวเนื่องด้วยความดีและความชั่ว แก่บุคคลทั่วไป

๑. แสดงธรรมแก่ภิกษุซึ่งคือนักบวชด้วยกัน

สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์อยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ครั้นเวลาเช้า ท่านพระอานนท์ครองอันตรวาสกถือบาตรและจีวร เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี มีท่านพระวัชชีสะเป็นปัจฉาสมณะ พระวัชชีสะเกิดความไม่ยินดี ความกำหนดรบกวณจิต ได้กล่าวกับท่านพระอานนท์ด้วยว่า ท่านผู้เป็นสาวกของพระโคตมกระผมถูกกามราคะแผดเผา จิตของกระผมเร้าร้อนดังกระผมจะขอโอกาส ขอท่านโปรดอนุเคราะห์ ช่วยบอกเหตุที่ดับราคะได้ด้วย พระอานนท์กล่าวว่า จิตของท่านเร้าร้อน เพราะความสำคัญผิด ท่านจงละทิ้งนิมิตว่างาม ซึ่งประกอบด้วยราคะ ท่านจงดูสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นของแปรผัน โดยความเป็นทุกข์ และอย่าดู โดยความเป็นอัตตา จงดับราคะแรงกล้า อย่าถูกราคะเผาผลาญบ่อย ๆ เลยท่านจงอบรมจิต ให้มีอารมณ์เดียวให้ตั้งมั่นดี ด้วยการพิจารณาเห็นว่าไม่งามจงอบรมกายคตาสติ และจงเป็นผู้เบื่อหน่ายให้มากท่านจงอบรมความไม่มีนิมิต และจงถอนมานานุสัย จากนั้นท่านจักเป็นผู้สงบเที่ยวไปเพราะละมานะได้^{๕๑}

๒. แสดงธรรมเรื่องบุคคลผู้มีตราตรึงใจอันเจริญแก่ภิกษุทั้งหลาย

สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนท์อยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถีได้เรียกภิกษุทั้งหลายมาแล้วแสดงธรรมว่า บุคคลไม่ควรคำนึงถึงสิ่งที่ล่วงมาแล้ว และสิ่งที่ยังไม่ถึง ควรพิจารณาให้เห็นปัจจุบัน ไม่คลอนแคลน ง่อนแง่น ควรบำเพ็ญปัจจุบันธรรมเนื่อง ๆ รีบเร่ง

^{๕๐} พระมหาจิตติภิกขุ อจลธมโม, การศึกษาบทบาทของพระอานนท์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา, หน้า ๕๓-๕๔.

^{๕๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๒๒๑๓๐๗-๓๐๘.

ทำความเข้าใจเสียตั้งแต่บัดนี้ เพราะไม่มีใครรู้ว่าความตายจะมาถึงในวันพรุ่งนี้ พระมุนีเรียกผู้สงบระงับ เป็นผู้ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืนว่า เป็นผู้มึนราตรีอันเจริญ^{๕๒}

๓. แสดงธรรมสัมมาทิฐิแก่พระฉนนะ

ในสมัยหนึ่งพระอานนท์พักอยู่ที่โฆสิตารามเมืองโกสัมพีแสดงธรรมแก่พระฉนนะว่าท่านพระอานนท์กล่าวว่า

ท่านฉนนะ ผมได้สดับคำนี้มาเฉพาะพระพักตร์ของพระผู้มีพระภาคผู้ตรัสสอนภิกษุทั้งหลาย โคตรอยู่ว่า กัจจนะ โดยมาก โลกนี้อาศัยที่สุด ๒ อย่าง คือ (๑) ความมี (๒) ความไม่มี ก็เมื่อบุคคลเห็นความเกิดขึ้นของโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ความไม่มีในโลกก็ไม่มี เมื่อบุคคลเห็นความดับของโลกด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริง ความมีในโลกก็ไม่มี กัจจนะ โดยมาก โลกนี้พัวพันอยู่ด้วยอุปายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุถ่วง แต่อริยสาวกนี้ไม่เข้าไปยึดมั่นอุปายและความยึดมั่นอันเป็นเหตุที่ใจเข้าไปตั้งมั่นถ่วงและนอนเนื่องว่า ‘อัตตาของเรา’ ไม่เคลือบแคลง ไม่สงสัยว่า ‘ทุกขนั้นแลเมื่อเกิดย่อมเกิดขึ้น ทุกขเมื่อดับย่อมดับไป’ อริยสาวกนั้นมีญาณหยั่งรู้ในเรื่องนี้โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นเลย กัจจนะ ด้วยเหตุเพียงเท่านี้ จัดว่าเป็นสัมมาทิฐิกัจจนะ ที่สุดอย่างที ๑ นี้ คือ สิ่งทั้งปวงมีอยู่ ที่สุดอย่างที ๒ นี้ คือ สิ่งทั้งปวงไม่มี ตลาคดไม่เข้าไปใกล้ที่สุดทั้ง ๒ นี้แสดงธรรมโดยสายกลางว่า ‘เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เพราะสังขารเป็นปัจจัย วิญญาณจึงมี ความเกิดขึ้นแห่งกองทุกขทั้งมวลนี้มีได้ด้วยประการอย่างนี้ เพราะอวิชชานั้นแลดับไม่เหลือด้วยวิราคะ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ...ความดับแห่งกองทุกขทั้งมวลนี้มีได้ด้วยประการอย่างนี้’ ท่านพระฉนนะกล่าวว่า “ท่านอานนท์ ข้อที่เพื่อนพรหมจารีทั้งหลายผู้เช่นกับท่านเป็นผู้อนุเคราะห์มุ่งประโยชน์ว่ากล่าว พร่ำสอน ย่อมเป็นอย่างนั้นและเพราะได้ฟังธรรมเทศนาของท่านอานนท์ผมจึงได้บรรลุธรรม”^{๕๓}

๔. แสดงธรรมเทศนาเรื่องกามคุณแก่ภิกษุทั้งหลาย

พระอานนท์กล่าวว่า

ผู้มีอายุทั้งหลาย เมื่อพระศาสดาประทับอยู่เฉพาะหน้าท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย ละเลยพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นเสียสำคัญเนื้อความนี้ว่าควรถามผม เปรียบเหมือนบุรุษผู้ต้องการแก่นไม้ แสวงหาแก่นไม้ เทียวแสวงหาแก่นไม้อยู่ เมื่อต้นไม้ใหญ่...ถ้าท่านอานนท์ไม่มีความหนักใจแล้ว ขอจงจำแนกเถิด ท่านพระอานนท์กล่าวว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ถ้าเช่นนั้นขอท่านทั้งหลายจงฟังจงใส่ใจให้ดี ผมจักกล่าว ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้ว ท่านพระอานนท์จึง

^{๕๒} ส. ส.อ. (บาลี) ๑/๒๑๒/๒๕๘.

^{๕๓} ส.ช. (ไทย) ๑๗/๙๐/๑๗๓-๑๗๔.

ได้กล่าวเรื่องนี้ว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคของท่านทั้งหลายทรงแสดงอุทเทสโดยย่อว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล บุคคลพึงรู้อย่างนี้ว่า จักขุดบในทีใด รูปสัญญาก็ดับในที่นั้น...พึงรู้อย่างนี้ว่า มโนดับในทีใด ธรรมสัญญาก็ดับในที่นั้น...พึงรู้อย่างนี้ว่า มโนดับในทีใด ธรรมสัญญาก็ดับในที่นั้นตรัสหมายถึงความดับอายตนะ ๖ ประการ ผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุทเทสไว้โดยย่อว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล บุคคลพึงรู้อย่างนี้ว่า จักขุดบในทีใด รูปสัญญาก็ดับในที่นั้น...พึงรู้อย่างนี้ว่า มโนดับในทีใด ธรรมสัญญาก็ดับในที่นั้นไม่ทรงจำแนกเนื้อความไว้โดยพิสดาร เสด็จลุกขึ้นจากพุทธอาสน์เข้าไปยังพระวิหาร ผู้มีอายุทั้งหลาย ผมย่อมรู้เนื้อความแห่งอุทเทสที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงจำแนกไว้โดยพิสดารนี้ให้พิสดารได้ พระดำรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล บุคคลพึงรู้อย่างนี้ว่า จักขุดบในทีใด รูปสัญญาก็ดับในที่นั้น....พึงรู้อย่างนี้ว่า มโนดับในทีใด ธรรมสัญญาก็ดับในที่นั้นตรัสหมายถึงความดับอายตนะ ๖ ประการ ผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอุทเทสไว้โดยย่อว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล บุคคลพึงรู้อย่างนี้ว่า จักขุดบในทีใด รูปสัญญาก็ดับในที่นั้น...พึงรู้อย่างนี้ว่า มโนดับในทีใด ธรรมสัญญาก็ดับในที่นั้นไม่ทรงจำแนกเนื้อความไว้โดยพิสดาร เสด็จลุกขึ้นจากพุทธอาสน์เข้าไปยังพระวิหาร ผู้มีอายุทั้งหลาย ผมย่อมรู้เนื้อความแห่งอุทเทสที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงจำแนกไว้โดยพิสดารนี้ให้พิสดารได้อย่างนี้ ก็ท่านทั้งหลายเมื่อหวังอยู่พึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามเนื้อความนี้เถิด ขอท่านทั้งหลายพึงทรงจำเนื้อความนั้นไว้ตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสตอบแก่ท่านทั้งหลายเถิด” ภิกษุเหล่านั้นกล่าวรับคำท่านพระอานนท์แล้วลุกขึ้นจากอาสน์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระผู้มีพระภาคของข้าพระองค์ทั้งหลายทรงแสดงอุทเทสโดยย่อว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล บุคคลพึงรู้อย่างนี้ว่า จักขุดบในทีใด รูปสัญญาก็ดับในที่นั้น...พึงรู้อย่างนี้ว่า ‘ชีวหาดับในทีใด รัสสัญญาก็ดับในที่นั้น...พึงรู้อย่างนี้ว่า มโนดับในทีใด ธรรมสัญญาก็ดับในที่นั้น ไม่ทรงจำแนกเนื้อความไว้โดยพิสดาร เสด็จลุกขึ้นจากพุทธอาสน์เข้าไปยังพระวิหาร เมื่อพระผู้มีพระภาคเสด็จจากไปไม่นาน ข้าพระองค์ทั้งหลายได้ปรึกษากันว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคของเราทั้งหลายทรงแสดงอุทเทสไว้โดยย่อว่า ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล บุคคลพึงรู้อย่างนี้ว่า จักขุดบในทีใด รูปสัญญาก็ดับในที่นั้น...พึงรู้อย่างนี้ว่า มโนดับในทีใด ธรรมสัญญาก็ดับในที่นั้น ไม่ทรงจำแนกเนื้อความไว้โดยพิสดาร เสด็จลุกขึ้นจากพุทธอาสน์เข้าไปยังพระวิหาร ใครหนอจะพึงจำแนกเนื้อความแห่งอุทเทสที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงจำแนกไว้โดยพิสดารนี้ให้พิสดารได้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์เหล่านั้นได้มีความเห็นร่วมกันว่า ท่านอานนท์นี้แลพระศาสดาทรงสรรเสริญและเพื่อนพรหมจารีผู้รู้ทั้งหลายก็ยกย่อง และท่านสามารถจะจำแนกเนื้อความแห่งอุทเทสที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงไว้โดยย่อ ไม่ทรงจำแนกไว้โดยพิสดารนี้ให้พิสดารได้ ทางที่ดี พวกเราควรที่จะเข้าไปหาท่านอานนท์ถึงที่อยู่แล้ว เรียนถามเนื้อความนี้กับท่าน ครั้นแล้วข้าพระองค์ทั้งหลายจึงเข้าไป

หาท่านอานนท์ถึงที่อยู่แล้วเรียนถามเนื้อความนี้ ท่านอานนท์ได้จำแนกเนื้อความอย่างชัดเจน แก่ข้าพระองค์ทั้งหลายด้วยอาการเหล่านี้ ด้วยบทเหล่านี้ ด้วยพยัญชนะเหล่านี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย อานนท์เป็นบัณฑิต มีปัญญามากแม้หากเธอทั้งหลายจะฟังถามเนื้อความนี้กับเรา ถึงเราเองก็ฟังตอบเนื้อความนั้นอย่างที่ท่านที่ได้ตอบ แล้วนั่นเอง นี่และเป็นเนื้อความแห่งอุทเทสนั้น และเธอทั้งหลายพึงทรงจำเนื้อความนั้นไว้อย่างนั้นเถิด^{๕๔}

๕. แสดงธรรมเรื่องเครื่องผูกแก่พระกามภู

สมัยหนึ่ง พระอานนท์และพระกามภูอยู่ ณ โขสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ครั้นในเวลาเย็น พระกามภูออกจากที่หลีกเร้นแล้ว เข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ ได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว นั่ง ณ ที่สมควร ได้เรียนถามท่านพระอานนท์ดังนี้ว่า

ท่านอานนท์ ตาเกี่ยวข้องกับรูป รูปเกี่ยวข้องกับตา...ลิ้นเกี่ยวข้องกับรส รสเกี่ยวข้องกับลิ้น...ใจเกี่ยวข้องกับธรรมารมณ์ ธรรมารมณ์เกี่ยวข้องกับใจหรือ พระอานนท์ตอบว่า ท่านกามภู ตาไม่เกี่ยวข้องกับรูป รูปก็ไม่เกี่ยวข้องกับตา แต่เพราะอาศัยตาและรูปทั้งสองนั้น ฉันทราคะจึงเกิดขึ้น ตาและรูปนั้นจึงเกี่ยวข้องในฉันทราคะนั้น...ลิ้นไม่เกี่ยวข้องกับรส รสก็ไม่เกี่ยวข้องกับลิ้น...ใจไม่เกี่ยวข้องกับธรรมารมณ์ ธรรมารมณ์ก็ไม่เกี่ยวข้องกับใจ แต่เพราะอาศัยใจและธรรมารมณ์ทั้งสองนั้น ฉันทราคะจึงเกิดขึ้น ใจและธรรมารมณ์นั้นจึงเกี่ยวข้องในฉันทราคะนั้น ท่านผู้มีอายุ เปรียบเหมือนโคดำกับโคขาว เขาผูกติดกันด้วยสายคร่าวหรือด้วยเชือกเส้นเดียวกัน ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า โคดำเกี่ยวเนื่องกับโคขาว โคขาวเกี่ยวเนื่องกับโคดำ ผู้นั้นเมื่อกล่าวพึงกล่าวถูกต้องหรือ ไม่ถูกต้อง ขอรับ โคดำไม่เกี่ยวเนื่องกับโคขาว แม้โคขาวก็ไม่เกี่ยวเนื่องกับโคดำ แต่โคทั้งสองนั้นถูกเขาผูกด้วยสายคร่าวหรือด้วยเชือกเส้นเดียวกัน สายคร่าวหรือเชือกนั้นจึงเกี่ยวเนื่องในโคทั้งสองนั้น ผู้มีอายุ อุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกัน ตาไม่เกี่ยวข้องกับรูป รูปก็ไม่เกี่ยวข้องกับตา...ลิ้นไม่เกี่ยวข้องกับรส ใจไม่เกี่ยวข้องกับธรรมารมณ์ ธรรมารมณ์ก็ไม่เกี่ยวข้องกับใจแต่เพราะอาศัยใจและธรรมารมณ์ทั้งสองนั้น ฉันทราคะจึงเกิดขึ้น ใจและธรรมารมณ์นั้นจึงเกี่ยวข้องในฉันทราคะนั้น^{๕๕}

๖. แสดงธรรมเรื่องพยากรณ์พระอรหันต์แก่ภิกษุทั้งหลาย

สมัยหนึ่ง พระอานนท์อยู่ ณ โขสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ณ ที่นั้นแล พระอานนท์เรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้ว ท่านพระอานนท์จึงได้กล่าวเรื่องนี้ว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ผู้ใดก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นภิกษุหรือภิกษุณีเปิดเผยการบรรลอรหัตตผล ในสำนัก

^{๕๔} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๑๗/๑๓๔-๑๓๘.

^{๕๕} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๓๓/๒๒๗-๒๒๘.

ของเราด้วยมรรค ๔ ประการโดยประการทั้งปวง หรือมรรคใดมรรคหนึ่งบรรตามรรค ๔ ประการนี้ ผู้ใดก็ตาม จะเป็นภิกษุหรือภิกษุณีเปิดเผยการบรรลอรหัตตผลในสำนักของเราด้วยมรรค ๔ ประการ คือ

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญวิปัสสนาอันมีสมณะนำหน้า เมื่อเธอเจริญ วิปัสสนาอันมีสมณะนำหน้า มรรคย่อมเกิด เธอเสพ เจริญ ทำให้ มากซึ่งมรรค เมื่อเธอเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้นอยู่ ย่อม ละสังโยชน์ได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นสุดไป

๒. ภิกษุเจริญสมณะอันมีวิปัสสนาหน้าหน้าเมื่อเธอเจริญสมณะอันมี วิปัสสนาหน้าหน้า มรรคย่อมเกิด เธอเสพเจริญ ให้มากซึ่ง มรรคนั้น เมื่อเธอเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นสุดไป

๓. ภิกษุเจริญสมณะและวิปัสสนาควบคู่กันไป เมื่อเธอเจริญสมณะและ วิปัสสนาควบคู่กันไป มรรคย่อมเกิด เธอเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพเจริญทำให้มากซึ่งมรรคนั้น ย่อม ละสังโยชน์ได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นสุดไป

๔. ภิกษุมีใจถูกอุทธัจจะในธรรมกันไว้ในเวลาที่จิตตั้งมั่น สงบภายในมีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ตั้งมั่นอยู่ มรรคก็เกิดขึ้นแก่เธอ เธอเสพ เจริญ ทำให้มากซึ่งมรรคนั้น เมื่อเธอเสพ เจริญ ทำให้มาก ซึ่งมรรคนั้น ย่อมละสังโยชน์ได้ อนุสัยทั้งหลายย่อมสิ้นสุดไปผู้มีอายุทั้งหลาย ผู้ใดก็ตามไม่ว่าจะเป็นภิกษุหรือภิกษุณีเปิดเผยการบรรลอรหัตตผลในสำนักของเราด้วยมรรค ๔ ประการโดยประการทั้งปวงหรือมรรคใดมรรคหนึ่ง^{๕๖}

๗. แสดงธรรมการเสวยอายนตะแก่ภิกษุทั้งหลาย

สมัยหนึ่งพระอานนทอยู่ ณ โขสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ณ ที่นั้นแล ท่านพระอานนทเรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุเหล่านั้นรับคำแล้ว ท่านพระอานนทจึงได้กล่าวดังนี้ว่า ผู้มีอายุทั้งหลาย น้าอัสจรรยจริง ไม่เคยปรากฏ พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นผู้ทรงรู้ทรงเห็นเป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ได้ตรัสรู้วิธีบรรลุช่องว่างในที่คับแคบ เพื่อความบริสุทธิ์แห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะ (ความเศร้าโศก) และปริเทวะ(ความรำไร) เพื่อดับทุกข์ (ความทุกข์กาย) โทมนัส (ความทุกข์ใจ) เพื่อบรรลุนิพพาน เพื่อให้แจ้งนิพพาน คือ จักขุ (ตา) ชื่อว่าจักเป็นจักขุนั้นนั่นเอง คือ รูปเหล่านั้นจักไม่รู้อายตนะนั้น และอายตนะนั้นจักไม่รู้รูปเหล่านั้น โสตะ (หู) ชื่อว่าจักเป็นโสตะนั้นนั่นเอง คือ เสียงเหล่านั้นจักไม่รู้อายตนะนั้นและอายตนะนั้นจักไม่รู้เสียงเหล่านั้นขานะ (จมูก) ชื่อว่าจักเป็นขานะนั้นนั่นเอง คือ กลิ่นเหล่านั้นจักไม่รู้อายตนะนั้นและอายตนะนั้นจักไม่รู้กลิ่นเหล่านั้นชีวหา (ลิ้น) ชื่อว่าจักเป็นชีวหานั้นนั่นเอง คือรสเหล่านั้นจักไม่รู้อายตนะนั้นและอายตนะนั้นจักไม่รู้รสเหล่านั้น กายชื่อว่าจักเป็นกายนั้นนั่นเอง

^{๕๖} อย.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๐/๒๓๗-๒๓๘.

คือโณฐัพพะเหล่านั้นจักไม่รับรู้อายตนะนั้นและอายตนะนั้นก็จักไม่รับรู้โณฐัพพะเหล่านั้น เมื่อท่าน พระอานนท์กล่าวอย่างนี้แล้ว พระอุทายีได้ถามท่านพระอานนท์ดังนี้ว่า ท่านอานนท์ คนผู้มีสัญญา เท่านั้น หรือว่าคนไม่มีสัญญา ไม่รับรู้อายตนะนั้น พระอานนท์ตอบว่า ผู้มีอายุ คนมีสัญญานั้นก็ไม่ รับรู้อายตนะได้ หรือคนไม่มีสัญญาก็ไม่รับรู้อายตนะนั้นได้พระอุทายีถามว่า ผู้มีอายุ คนผู้มีสัญญา อย่างไร จึงไม่รับรู้อายตนะนั้น พระอานนท์ตอบว่า ผู้มีอายุ ภิกษุในธรรมวินัยนี้บรรลู่อากาศาณญ์ จายตนฌานโดยกำหนดว่า อากาศหาที่สุดมิได้อยู่ เพราะล่องรูปสัญญาดับภุสสัญญาไม่กำหนด นานัตตสัญญา ภิกษุผู้มีสัญญาอย่างนี้แล ย่อมไม่รับรู้อายตนะนั้น ภิกษุล่องอากาศาณญ์จายตนฌาน โดยประการทั้งปวง บรรลู่วิญญูณญ์จายตนฌาน โดยกำหนดว่า วิญญูณหาที่สุดมิได้อยู่ ภิกษุผู้มี สัญญาอย่างนี้แล ย่อมไม่รับรู้อายตนะนั้นภิกษุล่องวิญญูณญ์จายตนฌานโดยประการทั้งปวง บรรลู่ อากิณญ์จายตนฌานโดยกำหนดว่า ไม่มีอะไรอยู่ ภิกษุผู้มีสัญญาอย่างนี้แล ย่อมไม่รับรู้อายตนะนั้น ผู้มีอายุ ครั้งหนึ่ง ผมพักอยู่ ณ อัญชนมิตทหายวัน เมืองสาเกต ครั้งนั้นแลภิกษุณีชื่อชวลลภาคิกาเข้าไป หาผมจนถึงที่อยู่ ไหว้แล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควรครั้นแล้วได้กล่าวกับผมดังนี้ว่า ท่านอานนท์ผู้เจริญ สมาธิ ไตอันกิเลสย่อมไปไม่ได้ นำไปไม่ได้ ไม่มีการข่มห้ามกิเลสด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง ชื่อว่าตั้งมั่นแล้ว เพราะหลุดพ้น ชื่อว่ายินดีเพราะตั้งมั่น ชื่อว่าไม่สะดุ้งเพราะยินดี สมาธินี้พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มี อะไรเป็นผล เมื่อชวลลภาคิกาภิกษุณีกล่าวอย่างนี้แล้ว ผมได้กล่าวกับภิกษุณีนั้นว่า น้องหญิง สมาธิ ไตอันกิเลสย่อมไปไม่ได้ นำไปไม่ได้ ไม่มีการข่มห้ามกิเลสด้วยธรรมเครื่องปรุงแต่ง ชื่อว่าตั้งมั่นแล้ว เพราะหลุดพ้น ชื่อว่ายินดีเพราะตั้งมั่น ชื่อว่าไม่สะดุ้งเพราะยินดี สมาธินี้พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มี อรหัตเป็นผล ผู้มีอายุ ภิกษุผู้มีสัญญาอย่างนี้ ย่อมไม่รับรู้อายตนะนั้น”^{๕๗}

๘. แสดงธรรมแก่ภิกษุณี

พระอานนท์มีบทบาทในการแสดงธรรมแก่ภิกษุณีมาก เพราะว่าได้รับมอบหมายจาก พระพุทธเจ้าให้แสดงธรรมแก่ภิกษุณีและให้โอวาทพร้อมทั้งเป็นครูผู้สั่งสอนด้วยแสดงธรรมเรื่องการ คุณวิเศษแก่ภิกษุณีทั้งหลาย

ครั้นในเวลาเช้า พระอานนท์ครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปยังสำนักภิกษุณี แห่งหนึ่ง นั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ ลำดับนั้น ภิกษุณีหลายรูปเข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ ไหว้ แล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กล่าวกับพระอานนท์ดังนี้ว่า “ท่านอานนท์ ภิกษุณีจำนวนมากในพระธรรม วินัยนี้มีจิตตั้งมั่นดีในสติปัฏฐาน ๔ ประการอยู่ ย่อมรู้คุณวิเศษอันยิ่งอย่างอื่นจากคุณวิเศษที่มีอยู่ ก่อน ท่านพระอานนท์กล่าวว่า น้องหญิงทั้งหลาย ข้อนี้เป็นอย่างนั้น น้องหญิงทั้งหลาย ข้อนี้เป็น อย่างนั้น ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่ง มีจิตตั้งมั่นดีในสติปัฏฐาน ๔ ประการอยู่ ภิกษุหรือภิกษุณี รูปนั้นพึงหวังข้อนี้ได้ว่า จักรู้คุณวิเศษอันยิ่งอย่างอื่นจากคุณวิเศษที่มีอยู่ก่อน จากนั้นได้ชี้แจงให้

^{๕๗} อภ.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๑๓-๕๑๕.

ภิกษุณีเหล่านั้นเห็นชัดชวนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เราใจให้อาจหาญแกล้งกล้า ปลอบขโลมใจให้สดชื่นร่าเริงด้วยธรรมีกถาแล้ว ลูกจากอาสนะจากไป^{๕๘}

๙. แสดงธรรมแก่ภิกษุณีผู้ลวงว่าอาพาธ

สมัยหนึ่งพระอานนท์อยู่ ณ โขสิตาราม เขตกรุงโกสัมพี ภิกษุณีรูปหนึ่งเรียกชายคนหนึ่งมาบอกว่า พ่อหนุ่มผู้เจริญ มานี้ ท่านจงเข้าไปหาพระคุณเจ้าอานนท์ถึงที่อยู่ กราบเท้าท่านด้วยเศียรเกล้าตามคำของเรา เรียนว่าข้าแต่ท่านผู้เจริญ ภิกษุณีชื่อนี้อาพาธ มีทุกข์ เป็นไข้หนัก นางขอกราบเท้าพระคุณเจ้าอานนท์ และจงเรียนอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอโอกาส ขอพระคุณเจ้าอานนท์ได้โปรดอนุเคราะห์เข้าไปหาภิกษุณีนั่นยังสำนักของภิกษุณีด้วยเถิด บุรุษนั้นรับคำแล้ว เข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงที่อยู่ไหว้แล้วนั่ง ณ ที่สมควรได้เรียนท่านพระอานนท์ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ภิกษุณีชื่อนี้อาพาธ มีทุกข์ เป็นไข้หนัก นางขอกราบเท้าพระคุณเจ้าอานนท์ด้วยเศียรเกล้า และเรียนอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอโอกาส ขอพระคุณเจ้าอานนท์ได้โปรดอนุเคราะห์ เข้าไปหาภิกษุณีนั่นยังสำนักของภิกษุณีด้วยเถิด ท่านพระอานนท์รับโดยอุชฌัญสา

ครั้นเวลาเช้า ท่านพระอานนท์ครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรเข้าไปหาภิกษุณีนั่นยังสำนักของภิกษุณี ภิกษุณีนั่นเห็นท่านพระอานนท์มาแต่ไกล นอนคลุมศีรษะอยู่บนเตียง

ลำดับนั้น ในเวลาเช้า ท่านพระอานนท์เข้าไปหาภิกษุณีนั่นถึงที่อยู่ นั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ ได้กล่าวกับภิกษุณีนั่นดังนี้ว่า “น้องหญิง กายนี้เกิดขึ้นเพราะอาหาร บุคคลอาศัยอาหาร๒แล้วพึงละอาหารเสียกายนี้เกิดขึ้นเพราะตัณหา บุคคลอาศัยตัณหาแล้วพึงละตัณหาเสีย กายนี้เกิดขึ้นเพราะมานะ บุคคลอาศัยมานะแล้วพึงละมานะเสีย กายนี้เกิดขึ้นเพราะเมถุนและการฆ่าปึงจยแห่งเมถุนด้วยอริยมรรค พระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว น้องหญิง เรากล่าวไว้แล้วเช่นนี้แล้ว กายนี้เกิดขึ้นเพราะอาหาร บุคคลอาศัยอาหารแล้วพึงละอาหารเสีย เพราะอาศัยเหตุอะไรเราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น น้องหญิง ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาโดยแยบคายแล้วจึงฉันอาหาร ไม่ใช่เพื่อเล่นไม่ใช่เพื่อมัวเมา ไม่ใช่เพื่อประดับ ไม่ใช่เพื่อตกแต่ง แต่ฉันเพียงเพื่อความดำรงอยู่ได้แห่งกายนี้ เพื่อให้กายนี้เป็นไปได้ เพื่อกำจัดความเบียดเบียน เพื่อบุคคลจะพรหมจรรย์โดยคิดเห็นว่า เราจักกำจัดเวทนาเก่าและจักไม่ให้เวทนาใหม่เกิดขึ้นความดำเนินไปแห่งกาย ความไม่มีโทษ และความอยู่ผาสุกจักมีแก่เรา เธออาศัยอาหารแล้วภายหลังจึงละอาหารเสียได้ น้องหญิง ข้อที่เรากล่าวว่า กายนี้เกิดขึ้นเพราะอาหาร บุคคลอาศัยอาหารแล้วพึงละอาหารเสียเรากล่าวเพราะอาศัยเหตุนี้ น้องหญิง เรากล่าวไว้แล้วเช่นนี้แล้ว กายนี้เกิดขึ้นเพราะตัณหา บุคคลอาศัยตัณหาแล้วพึงละตัณหาเสีย เพราะอาศัยเหตุอะไรเราจึงกล่าวไว้เช่นนั้น น้องหญิงภิกษุในธรรมวินัยนี้พึงช่าวว่า ภิกษุชื่อนี้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เธอมีความคิดอย่างนี้

^{๕๘} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๖/๒๒๔-๒๒๕.

ว่า เมื่อไรหนอ แม้เราก็จักทำให้แจ้งเจตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วย ปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เธออาศัยค้นหา นื่องหญิง ข้อที่เรากล่าวว่า กายนี้เกิดขึ้นเพราะมานะ บุคคลอาศัยมานะแล้วพึงละมานะเสีย เรากล่าวเพราะอาศัยเหตุนี้ นื่องหญิง กายนี้เกิดขึ้นเพราะเมถุนและการฆ่าปัจจัยแห่งเมถุนด้วยอริยมรรคพระผู้มีพระภาคตรัสไว้แล้ว

ต่อมา ภิกษุณีนั่นลุกจากเตียง ห่มผ้าเฉวียงบ่าข้างหนึ่ง หมอบลงแทบเท้าของท่านพระอานนทด้วยเศียรเกล้า ได้เรียนท่านพระอานนทว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ดิฉันเป็นคนขลาด คนหลง ไม่ฉลาด ได้ล่วงเกินไปแล้ว ขอพระคุณเจ้าอานนทโปรดยกโทษให้ดิฉันผู้ทำอย่างนี้ เพื่อให้สำรวมระวังต่อไป พระอานนทกล่าวว่า ข้างเถอะ นื่องหญิง เธอเป็นคนขลาด คนหลงไม่ฉลาด จึงได้ล่วงเกินไปแล้ว เมื่อเธอผู้ทำอย่างนี้ เห็นโทษโดยความเป็นโทษแล้วทำคืนตามธรรม เรายกโทษให้เธอ นื่องหญิง การที่บุคคลเห็นโทษแล้วทำคืนตามธรรม สำรวมระวังต่อไปนี้เป็นความเจริญในอริยวินัย^{๕๙}

๑๐. แสดงธรรมแก่อุบาสก

บทบาทของพระอานนทในการแสดงธรรมนั้นมีหลายวิธีเพราะท่านเป็นพุทธอุปัฏฐาก อุบาสกเมื่อต้องการเฝ้าพระพุทเจ้าต้องได้รับอนุญาตจากก่อน หรือบสงครั่งอุบาสกเหล่านั้นต้องการฟังธรรมจาก ท่านโดยตรง ดังกรณีตัวอย่างดังต่อไปนี้

๑) แสดงเรื่องจิตของเทวดาวิฑูทกเสนาบดี

วิฑูทกเสนาบดีได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เทวดาเหล่าใด มีความเบียดเบียนมาสู่โลกนี้ เทวดาเหล่านั้นจักยังเทวดาทั้งหลายผู้ไม่มีความเบียดเบียน ผู้ไม่มาสู่โลกนี้ให้จืดหรือจกขบไล่เสียจากที่นั่นหรือ พระพุทธเจ้าข้า ครั้นนั้น ท่านพระอานนทได้คิดว่า วิฑูทกเสนาบดีนี้เป็นพระราชโอรสของพระเจ้าปเสนทิโกศล เราเป็นโอรสของพระผู้มีพระภาค บัดนี้เป็นกาลสมควรที่โอรสกับโอรสจะพึงปรึกษากัน ลำดับนั้น ท่านพระอานนทจึงกล่าวกับวิฑูทกเสนาบดีว่า เสนาบดี ถ้าเช่นนั้น ในข้อนี้ อาตมภาพจะขอย้อนถามท่านก่อน ท่านพึงตอบปัญหาตามที่ท่านพอใจ ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร พระราชาอาณาจักรของพระเจ้าปเสนทิโกศลมีประมาณเท่าใด และในพระราชอาณาจักรใด พระเจ้าปเสนทิโกศลครองราชย์เป็นอิสราธิบดี ในพระราชอาณาจักรนั้น ท้าวเธอทรงสามารถยังสมณะหรือพราหมณ์ ผู้มีบุญหรือไม่มีบุญ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์หรือไม่ประพฤติพรหมจรรย์ ให้ย้ายออก หรือทรงเนรเทศจากที่นั่นได้ มิใช่หรือวิฑูทกเสนาบดีตอบว่า พระคุณเจ้า พระราชาอาณาจักรของ พระเจ้าปเสนทิโกศลมีประมาณเท่าใด และในพระราชอาณาจักรใด พระเจ้าปเสนทิโกศลครองราชย์เป็นอิสราธิบดี ในพระราชอาณาจักรนั้น ท้าวเธอย่อมทรงสามารถยังสมณะหรือพราหมณ์ ผู้มีบุญหรือไม่มีบุญ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์หรือไม่ประพฤติพรหมจรรย์ให้ย้ายออกหรือทรงเนรเทศเสียจากที่นั่นได้ เสนาบดี ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ที่

^{๕๙} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๕๙/๑๙๑-๑๒๑.

อันมิใช่พระราชอาณาจักรของพระเจ้าปเสนทิโกศลมีประมาณเท่าใด และในที่ใด พระเจ้าปเสนทิโกศลมีได้ครองราชย์เป็นอิสราธิบดี ในที่นั้น ท้าวเธอย่อมสามารถยังสมณะหรือพราหมณ์ ผู้มีบุญหรือไม่มีบุญ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์หรือไม่ประพฤติพรหมจรรย์ ให้ย้ายออก หรือทรงเนรเทศเสียจากที่นั้นได้หรือ พระคุณเจ้า ที่อันมิใช่พระราชอาณาจักรของพระเจ้าปเสนทิโกศลมีประมาณเท่าใด และในที่ใดพระเจ้าปเสนทิโกศลมีได้ครองราชย์เป็นอิสราธิบดี ในที่นั้น ท้าวเธอย่อมไม่ทรงสามารถจะยังสมณะหรือพราหมณ์ ผู้มีบุญหรือไม่มีบุญ ผู้ประพฤติพรหมจรรย์หรือไม่ประพฤติพรหมจรรย์ ให้ย้ายออก หรือทรงเนรเทศเสียจากที่นั้นได้ เสนาบดีท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ท่านเคยได้ยินเกี่ยวกับเทพชั้นดาวดึงส์มาแล้วหรือใช่แล้ว พระคุณ โยมเจ้า ได้ยินเกี่ยวกับเทพชั้นดาวดึงส์มาแล้ว แม้ในบัดนี้พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ทรงสดับเกี่ยวกับเทพชั้นดาวดึงส์มาแล้ว เสนาบดี ท่านเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร พระเจ้าปเสนทิโกศลจะทรงสามารถยังเทพชั้นดาวดึงส์ ให้เคลื่อนหรือทรงเนรเทศไปเสียจากที่นั้นได้ไหม วิทูรยกเสนาบดี ตอบว่า พระคุณเจ้า พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่ทรงสามารถแม้แต่จะทอดพระเนตรเห็นเทพชั้นดาวดึงส์ ที่ไหนเล่าจะทรงให้เคลื่อน หรือทรงเนรเทศไปเสียจากที่นั้นได้ ท่านพระอานนทกล่าวว่า เสนาบดี อย่างนั้นเหมือนกัน เทพเหล่าใดมีความเบียดเบียนมาสู่โลกนี้ เทพเหล่านั้นย่อมไม่สามารถแม้เพื่อจะเห็นเทพผู้ไม่มีความเบียดเบียน ผู้ไม่มาสู่โลกนี้ ที่ไหนเล่าจักให้เคลื่อนหรือเนรเทศไปเสียจากที่นั้นได้^{๖๐}

๒) แสดงธรรมเรื่องนิชชราวิสุทธิ แก่เจ้าอภัยลิจฉวีและบัณฑิตลิจฉวี

สมัยหนึ่ง ท่านพระอานนทอยู่ที่ภูฏาคารศาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี สมัยนั้น เจ้าอภัยลิจฉวีและเจ้าบัณฑิตกุมารลิจฉวีพากันเข้าไปหาท่านพระอานนทถึงที่อยู่ ไหว้แล้วนั่ง ณ ที่สมควร เจ้าอภัยลิจฉวีผู้นั่ง ณ ที่สมควร ได้เรียนถามท่านพระอานนทดังนี้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ นิครนถนาฏบุตรเป็นสัพพัญญู (ผู้รู้ทุกสิ่ง) มองเห็นทุกอย่างปฏิกุญญาญาณทัสสนะโดยไม่เหลือว่า เมื่อเราเดิน ยืน หลับ และตื่น ญาณทัสสนะก็ปรากฏเป็นนิมิต্ত์ เขาบัญญัติว่ากรรมเก่าสิ้นสุดเพราะตบะ (การบำเพ็ญเพียรอย่างหนัก) บัญญัติการกำจัดเหตุได้เพราะไม่ทำกรรมใหม่ ด้วยเหตุนี้ เพราะกรรมสิ้นไปทุกข์จึงสิ้นไป เพราะทุกข์สิ้นไป เวทนาจึงสิ้นไป เพราะเวทนาสิ้นไป ทุกข์ทั้งสิ้นจึงจักเป็นอันสลายไป การล่วงพ้นทุกข์ทั้งสิ้นย่อมมีได้ด้วยความสามารถที่ทำให้กิเลสสิ้นไปซึ่งประจักษ์ชัดด้วยตนเองนี้ ด้วยประการฉะนี้ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ในเรื่องนี้พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างไร ท่านพระอานนทตอบว่า ท่านอภัย ความบริสุทธิ์ที่ทำให้กิเลสสิ้นไป ๓ ประการนี้อันพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ตรัสไว้ชอบแล้ว เพื่อความ

^{๖๐} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๘๑/๔๖๗-๔๖๘.

บริสุทธิของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อล่องพ้นความโศก ความร่ำไร เพื่อความสิ้นทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุลหรรษที่ควรรู้ เพื่อทำพระนิพพานให้แจ้งความบริสุทธิ ๓ ประการคือ

๑. ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีศีล...สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลายเธอไม่ทำกรรมใหม่ และรับผลกรรมเก่าแล้วทำให้สิ้นไปโดยคิดว่า ความบริสุทธิเป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ทำให้กิเลสสิ้นไป ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวินิยชนพึงรู้เฉพาะตน”

๒. ภิกษุนั้นเพียบพร้อมด้วยศีล สดจากกาม...บรรลุลหรรษที่ไม่มีทุกข์ไม่มีสุข มีสติบริสุทธิเพราะอุเบกขาอยู่ เธอไม่ทำกรรมใหม่ และรับผลกรรมเก่าแล้วทำให้สิ้นไปโดยคิดว่า ความบริสุทธิเป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ทำให้กิเลสสิ้นไป ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวินิยชนพึงรู้เฉพาะตน

๓. ภิกษุนั้นเพียบพร้อมด้วยศีลอย่างนี้ เพียบพร้อมด้วยสมาธิอย่างนี้ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติที่ไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน เธอไม่ทำกรรมใหม่และรับผลกรรมเก่าแล้วทำให้สิ้นไปโดยคิดว่า ความบริสุทธิเป็นสิ่งที่ผู้ปฏิบัติจะพึงเห็นชัดด้วยตนเอง ทำให้กิเลสสิ้นไป ไม่ประกอบด้วยกาล ควรเรียกให้มาดู ควรน้อมเข้ามาในตน อันวินิยชนพึงรู้เฉพาะตน ความบริสุทธิที่ทำให้กิเลสสิ้นไป ๓ ประการนี้แลอันพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองโดยชอบ ได้ตรัสไว้ชอบแล้วเพื่อความบริสุทธิของสัตว์ทั้งหลาย เพื่อล่องพ้นความโศก ความร่ำไร เพื่อความสิ้นทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุลหรรษที่ควรรู้ เพื่อทำพระนิพพานให้แจ้ง เมื่อท่านพระอานนทกล่าวอย่างนี้แล้ว เจ้าบัณฑิตกุมารลิจฉวิได้กล่าวกับเจ้าอภัยดังนี้ว่า อภัยเพื่อนรัก ทำไมท่านจึงไม่ขึ้นชมคำที่ท่านพระอานนทกล่าวไว้ดีโดยความเป็นคำสุภาษิตเล่าเจ้าอภัยตอบว่า บัณฑิตกุมารเพื่อนรัก ไฉนเรายังไม่ขึ้นชมคำที่ท่านพระอานนทกล่าวไว้ดีโดยความเป็นคำสุภาษิตเล่า ความคิดของผู้ที่ไม่ขึ้นชมคำที่ท่านพระอานนทกล่าวไว้ดีโดยความเป็นคำสุภาษิต พึงเสื่อมแน่นอน^{๖๑}

๓) แสดงธรรมเรื่องพระเสขะแก่เจ้ามหานามะในมหานามสูตร

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม เขตกรุงกบิลพัสดุ์แคว้นสักกะ สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคทรงหายจากความอาพาธไม่นาน ครั้งนั้นเจ้ามหานามศากยะ เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิวาทแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นเวลานานแล้วที่ข้าพระองค์รู้ทั่วถึงธรรมที่พระผู้มีพระภาคแสดงอย่างนี้ว่าญาณ (ความรู้) เกิดแก่ผู้มีใจเป็นสมาธิ ไม่เกิดแก่ผู้มีใจไม่เป็นสมาธิ ข้าแต่พระองค์ผู้

^{๖๑} อก.ทุก. (ไทย) ๒๐/๗๕/๒๙๗/๒๙๘.

เจริญ สมาธิเกิดก่อน ญาณเกิดทีหลัง หรือว่า ญาณเกิดก่อน สมาธิเกิดทีหลัง ในขณะนั้น ท่านพระอานนท์ได้มีความดำริว่า พระผู้มีพระภาคพึงจะทรงหายจากความอาพาธได้ไม่นาน เจ้ามahanamasakayenī พูลถามปัญหาที่ลึกซึ้งกับพระผู้มีพระภาค ทางที่ดี เราควรนำเจ้ามahanamasakayenī ไปอีกที่หนึ่ง แล้วแสดงธรรม (ให้ฟัง) ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์พาเจ้ามahanamasakayenī ไป ณ ที่สมควรแล้วได้กล่าวว่า มหานามะ พระผู้มีพระภาคตรัสศีลที่เป็นของพระเสขะไว้ก็มี ตรัสศีลที่เป็นของพระอเสขะไว้ก็มี พระผู้มีพระภาคตรัสสมาธิที่เป็นของพระเสขะไว้ก็มี ตรัสสมาธิที่เป็นของพระอเสขะไว้ก็มี พระผู้มีพระภาคตรัสปัญญาที่เป็นของพระเสขะไว้ก็มี ตรัสปัญญาที่เป็นของพระอเสขะไว้ก็มี ศีลที่เป็นของพระเสขะ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้มีศีล สำรวมด้วยความสังวรในพระปาติโมกข์อยู่...สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย นี้เรียกว่า ศีลที่เป็นของพระเสขะ สมาธิที่เป็นของพระเสขะ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังคจจากาม...บรรลุตถุตถกมณที่ไม่มีทุกข ไม่มีสุข มีสติบริสุทธีเพราะอุเบกขาอยู่ นี้เรียกว่า สมาธิที่เป็นของพระเสขะ ปัญญาที่เป็นของพระเสขะ เป็นอย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้รู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข...นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา นี้เรียกว่า ปัญญาที่เป็นของพระเสขะ มหานามะ อริยสาวกนั้นแลผู้เพียบพร้อมด้วยศีลอย่างนี้ เพียบพร้อมด้วยสมาธิอย่างนี้ เพียบพร้อมด้วยปัญญาอย่างนี้ ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะ เพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญานันตังเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน พระผู้มีพระภาคตรัสศีลที่เป็นของพระเสขะไว้ก็มี ตรัสศีลที่เป็นของพระอเสขะไว้ก็มี ตรัสสมาธิที่เป็นของพระเสขะไว้ก็มี ตรัสสมาธิที่เป็นของพระอเสขะไว้ก็มี ตรัสปัญญาที่เป็นของพระเสขะไว้ก็มี ตรัสปัญญาที่เป็นของพระอเสขะไว้ก็มี^{๖๒}

๔) แสดงธรรมเรื่องอันเอก แก่ทสมคหบดี ขณะนั้นพระอานนท์อยู่ ณ เวฬุคาม เขตกรุงเวสาลี ครั้งนั้นทสมคหบดีชาวอัฐกนกร ทำกิจที่ควรทำในเมืองปาตลีบุตรเสร็จแล้วได้เข้าไปพบท่านพระอานนท์ที่เวฬุคาม เขตกรุงเวสาลี อภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่สมควรได้ถามท่านพระอานนท์ว่า

ท่านอานนท์ผู้เจริญ ธรรมอันเป็นเอกซึ่งเป็นที่หลุดพ้นแห่งจิตที่ยังไม่หลุดพ้นเป็นที่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายที่ยังไม่สิ้นไป หรือเป็นที่บรรลุธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่บรรลุโดยลำดับของภิกษุผู้ไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ ที่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ชอบแล้ว มีอยู่หรือไม่หนอ ท่านพระอานนท์ตอบว่า คหบดี ธรรมอันเป็นเอกซึ่งเป็นที่หลุดพ้นแห่งจิตที่ยังไม่หลุดพ้น เป็นที่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายที่ยังไม่สิ้นไป หรือเป็นที่บรรลุธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่บรรลุโดยลำดับของภิกษุผู้ไม่ประมาทมีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ที่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธ

^{๖๒} ๐.ทุก (ไทย) ๒๐/๓๔/๒๕๕-๒๕๖.

เจ้าตรัสไว้ชอบแล้วมีอยู่ ทสมคบตีถามว่า ท่านอานนท์ผู้เจริญ ธรรมอันเป็นเอกซึ่งเป็นที หลุดพ้นแห่งจิตที่ยังไม่หลุดพ้น เป็นที่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายที่ยังไม่สิ้นไป หรือเป็น ที่บรรลุธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมโดยลำดับของภิกษุผู้ไม่ประมาทมีความเพียร อุทิศกายและใจอยู่ ที่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นผู้ทรงรู้ ทรงเห็นเป็นพระอรหันตสัมมาสัม พุทธเจ้าตรัสไว้ชอบแล้ว เป็นอย่างไร”

พระอานนท์ตอบว่า คหบดี

ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้ สัจจจากามและอกุศลธรรมทั้งหลายบรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ภิกษุนั้นพิจารณาเห็นดังนี้ ย่อมรู้ชัดว่า แม้แต่ปฐมฌานนี้แล ก็ถูกปรุงแต่งแล้ว สิ่งใด สิ่งหนึ่งที่ถูกปรุงแต่งแล้ว สิ่งนั้นไม่เที่ยง มีความดับไปเป็นธรรมดา ภิกษุนั้นตั้งอยู่ในธรรมคือสมณะและวิปัสสนานั้นแล้ว ย่อมบรรลุความ สิ้นไปแห่งอาสวะ ทั้งหลาย หากยังไม่บรรลุความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย ก็จะเป็นโอปปาติกะ เพราะ สังโยชน์เบื้องต่ำ ๕ ประการสิ้นไปด้วย คหบดี ธรรมอันเป็นเอกแม้นี้แล ซึ่งเป็นทีหลุดพ้น แห่งจิตที่ยังไม่หลุดพ้น เป็นที่ถึงความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลายที่ยังไม่สิ้นไป หรือเป็นที่บรรลุ ธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยมที่ยังไม่บรรลุโดยลำดับของภิกษุผู้ไม่ประมาท มี ความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ ที่พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นผู้ทรงรู้ทรงเห็น เป็นพระอรหันต สัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้ชอบแล้ว เมื่อพระอานนท์กล่าวอย่างนี้แล้ว ทสมคบตีชาวอัฐกนกร จึงกล่าวว่า ท่านอานนท์ผู้เจริญ ข้าพเจ้า เมื่อแสวงหาประต้อมตธรรมประตู่เดียว ได้รับ ประต้อมตธรรม ๑๑ ประตู่ราวเดียวกัน เปรียบเหมือนบุรุษแสวงหาแหล่งชุมทรัพย์ชุมเดียว พึงพบชุมทรัพย์ ๑๑ ชุมคราวเดียวกัน ข้าพเจ้า จักสามารถทำตนให้ปลอดภัยได้โดยประตู่ อมตธรรม ๑๑ ประตู่นี้ประตู่ใดประตู่หนึ่ง เปรียบเหมือนบุรุษมีเรือน ๑๑ ประตู่ เมื่อเรือน นั้นถูกไฟไหม้บุรุษนั้นสามารถทำตนให้ปลอดภัยได้โดยประตู่ใดประตู่หนึ่ง ท่านผู้เจริญ ธรรมดาอัญญเดียรถีย์เหล่านี้ จักแสวงหาทรัพย์บูชาอาจารย์เพื่ออาจารย์ ส่วนข้าพเจ้าจักไม่ทำ การบูชาท่านอานนท์ได้อย่างไรครั้งนั้นแล ทสมคบตีชาวอัฐกนกรนิมนต์ภิกษุสงฆ์ชาวกรุง เวสาลีและกรุงปาตลีบุตรให้ประชุมกันแล้ว อังคาสภิกษุสงฆ์นั้นให้อำนาจสาธุด้วยของเคี้ยว ของฉันอันประณีต ด้วยมือตนเอง นิมนต์ภิกษุให้ครองผ้ารูปละคู่ ให้ท่านพระอานนท์ครองไตร จีวร และได้สร้างวิหาร ๕๐๐ หลังถวายท่านพระอานนท์^{๖๓}

๔) ตอบปัญหาธรรมของพระเจ้าปเสนทิโกศล

พระอานนท์พักอยู่ที่แห่งแม่น้ำอจิรวดี ได้ตอบปัญหาแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลที่ตรัสถามความประพฤติกายทางวาจา ทางจิตของพระพุทธเจ้าที่ผู้รู้จะพึงได้หรือไม่ว่า ความประพฤติก

^{๖๓} อภ.เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๑๖/๔๒๖-๔๓๑.

เช่นนี้ของพระพุทธองค์ไม่มี ขอถวายพระพร มหาบพิตร พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นไม่ทรงประพฤติกายสมาจารที่สมณพราหมณ์ทั้งหลายผู้รู้แจ้งพึงติเตียนเลย ขอถวายพระพร...ความประพฤติทางกายวาจา ทางจิตที่น่าติเตียนนั้นมีการเบียดเบียนตนเองบ้าง และหรือทั้งตนเองและผู้อื่น ที่เป็นอกุศลที่น่าติเตียน และ ความประพฤติทางกายทางวาจาที่ไม่มีการเบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น ซึ่งเป็นกุศลธรรมซึ่งไม่น่าติเตียน เมื่อพระอานนท์แสดงธรรมจบลง พระเจ้าปเสนทิโกศลชื่นชมภาสิตของท่านและได้ถวายผ้าหิตกะเป็นธรรมบูชา^{๖๔}

๑๑. แสดงธรรมแก่อุบาสิกา

บทบาทในการแสดงธรรมแก่อุบาสิกาของพระอานนท์มีดังนี้ คือ

๑) แสดงธรรมเรื่องคติภพหน้าแก่อุบาสิกาชื่อมิกสาลา ระอานนท์ครองอันตรวาสก ถือบาตรและจีวรแล้วเข้าไปยังที่อยู่ของมิกสาลาอุบาสิกา นั่งบนอาสนะที่ปูลาดไว้ ลำดับนั้นแลมิกสาลาอุบาสิกาได้เข้าไปหาท่านพระอานนท์อภิวาทแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้เรียนถามท่านดังนี้ว่า ท่านอานนท์ ธรรมนี้ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า คน ๒ คน คือคนหนึ่งประพฤติพรหมจรรย์ อีกคนหนึ่งไม่ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นผู้มคติเสมอเหมือนกันในสัมปรายภพ จะพึงรู้ได้อย่างไร ท่านผู้เจริญ บิดาของดิฉันชื่อว่าปุราณะ เป็นผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ประพฤติห่างไกล งดเว้นจากเมถุน๓ซึ่งเป็นธรรมของชาวบ้านท่านถึงแก่กรรมแล้ว พระผู้มีพระภาคทรงพยากรณ์ว่าเป็นสกทาคามีบุคคลเกิดในหมู่เทพชั้นดุสิตเพื่อนรักของบิดาฉัน ชื่อว่าอิสิทัตตะ ถึงไม่ประพฤติพรหมจรรย์ แต่ถือสทวารสันโดษ (ยินดีด้วยภรรยาของตน) แม้เขาถึงแก่กรรมแล้ว พระผู้มีพระภาคก็ทรงพยากรณ์ว่าเป็นสกทาคามีบุคคลเกิดในหมู่เทพชั้นดุสิต ท่านอานนท์ ธรรมนี้ที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า คน ๒ คน คือคนหนึ่งประพฤติพรหมจรรย์ อีกคนหนึ่งไม่ประพฤติพรหมจรรย์ เป็นผู้มคติเสมอเหมือนกันในสัมปรายภพ จะพึงรู้ได้อย่างไร ท่านพระอานนท์ตอบว่าน้องหญิง ข้อนี้พระผู้มีพระภาคได้ทรงพยากรณ์ไว้แล้วอย่างนี้เหมือนกัน^{๖๕}

จะเห็นได้ว่าบทบาทของพระอานนท์ที่แสดงธรรมแก่บุคคลต่าง ๆ คือภิกษุสงฆ์ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกาเป็นจำนวนมาก นับว่าเป็นตัวอย่างสำหรับภิกษุในยุคปัจจุบันควรถือเป็นแบบอย่างในการประกาศและเผยแผ่พระศาสนา แต่ในงานวิจัยฉบับนี้ผู้วิจัยได้นำเสนอเฉพาะบางกรณีเท่านั้น ซึ่งจะเห็นได้ว่า พระอานนท์เถระมีบทบาทในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสำคัญยิ่งรูปหนึ่ง เพราะว่าท่านเป็นกำลังสำคัญของพระพุทธเจ้าในเผยแผ่พระพุทธศาสนาและเป็นทั้งพุทธอุปัฏฐาก ทั้งเป็นพระอรหันต์ที่ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบที่เป็นทักษิณายะบุคคลซึ่งนับว่าเป็นเนื่อนานุญอันดี

^{๖๔} ม.ม. (ไทย) ๑๓/๓๕๘-๓๖๒/๔๔๒-๔๔๘.

^{๖๕} อัง.ฉก. (ไทย) ๒๒/๔๔/๕๐๒-๕๐๔.

เมื่อกล่าวโดยสรุปบทบาทในการเผยแผ่และประกาศพระศาสนาของพระอานนท์จะเป็นไปใน ๒ ลักษณะคือ

๑. บทบาทโดยตรง กล่าวคือท่านประกาศพระศาสนาในลักษณะให้คำแนะนำปรึกษา สนทนา โต้ปัญหาธรรมและการแสดงธรรมเป็นต้น โดยท่านได้ฟังจากพระพุทธเจ้าโดยตรงแล้วนำมาถ่ายทอดแก่เผยแผ่แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา และบุคคลทั่วไปด้วยวิธีการต่าง ๆ คือ

๑) วิธีการบรรยายเป็นวิธีการแสดงธรรมแบบกว้างๆ

๒) วิธีอธิบายข้อความ เป็นวิธีที่ยกหัวข้อพุทธธรรมที่พระพุทธตรัสไว้สั้น ๆ พอเป็นหลักการขึ้นมาอธิบายขยายความนั้น ๆ

๓) วิธีเปรียบเทียบ เป็นวิธีที่อธิบายจากรูปธรรมไปหานามธรรมและเป็นที่ยอมรับทั่วไปว่า เป็นวิธีที่ได้ผลมากวิธีหนึ่ง

๔) วิธีตอบคำถาม ท่านมักจะตอบคำถามด้วยวิธีการต่าง ๆ

๒. บทบาทโดยอ้อม คือการที่ท่านทูลถามเรื่องเกี่ยวกับการปฏิบัติขึ้นของพระพุทธเจ้า พระปัจเจกพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก ตลอดถึงความแตกต่างแห่งบารมีธรรมที่สร้างสมอบรมมา และความพากเพียรในการค้นหาสัจธรรม ทูลถามเรื่องเกี่ยวกับพระธรรมที่มีความหมายลึกซึ้งยากแก่การทำความเข้าใจ ทูลถามเรื่องเกี่ยวกับภิกษุบริษัท ภิกษุณีบริษัท ถึงข้อที่ควรประพฤติให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย ทูลถามเรื่องเกี่ยวกับอุบาสก อุบาสิกา ผู้ถวายความอุปถัมภ์จะพึงประพฤติปฏิบัติให้ถูกต้อง

กล่าวโดยสรุป บทบาทและวิธีการประกาศพระศาสนาของพระสาวกแต่ละองค์ย่อมมีความโดดเด่นไม่เหมือนกัน ตามความเป็นเลิศในแต่ละด้าน บางองค์ใช้แบบเทศนาธรรม สนทนาธรรม บางองค์ใช้ฤทธิ์ บางองค์เคร่งครัดในข้อปฏิบัติ จึงเป็นเหตุให้สาวกได้รับเอตทัคคะในแต่ละด้าน เช่น พระสารีบุตร เป็นเลิศในด้านมีปัญญามาก พระมหาโมคคัลลานะ เป็นเลิศในด้านมีฤทธิ์มาก พระอานนท์ เป็นเลิศในด้านอุปัฏฐาก พระอรุเวลกัสสปะ เป็นเลิศในด้านมีบริวารมาก ซึ่งแต่ละองค์ที่นำเสนอมาแล้วล้วนเป็นกำลังสำคัญและมีบทบาทในการประกาศพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น

๓.๒ สรุป

การประกาศพระพุทธศาสนาเป็นหน้าที่โดยตรงของพระอรหันต์พุทธสาวก เมื่อครั้งพระพุทธเจ้า ยังทรงพระชนมอยู่ได้ทรงประกาศและเผยแผ่พระพุทธศาสนา ให้เผยขยายออกไปอย่างกว้างขวาง บุคคล ทุกชนชั้นวรรณะ เมื่อได้ฟังธรรมแล้วเกิดความเลื่อมใส ยอมอุทิศตนเพื่อช่วยงานในด้าน การเผยแผ่พระพุทธศาสนา แต่ละท่านก็มีวิธีการและรูปแบบในการเผยแผ่ที่แตกต่างกัน ตามความถนัดของตน เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว บทบาทในการประกาศและเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระอรหันต์สาวก ก็ได้ดำเนินตามแบบอย่างพระพุทธเจ้าทรงวางแบบแผนไว้

ในครั้งพุทธกาล บทบาทในการประกาศและเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระอรหันต์ ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างดี นอกจากจะต้องปรับเปลี่ยนแนวความคิดของลัทธิดั้งเดิม ยังต้องอธิบาย ขยายความทำให้คน เข้าใจ หลักธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงประกาศไว้ ผลของการประกาศและเผยแผ่ ธรรมในแต่ละครั้ง ทำให้มีผู้บรรลุธรรมเป็นจำนวนมาก เนื้อหาที่เป็นบทสนทนาโต้ตอบกันระหว่าง พระสาวกกับบุคคลต่างๆ ได้สะท้อนให้เห็นถึงแนวทางความสนใจด้านธรรมะและทัศนะ การตีความ พุทธธรรม ของคนในยุคนั้น ความสนใจที่ปรากฏอยู่ในการสนทนากัน คือ เรื่องเกี่ยวกับลักษณะธรรม โดยตรง เช่น ลักษณะของเวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ปญญา เป็นต้น

ผลที่เกิดจากการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของพระอรหันต์ ก่อให้เกิดประโยชน์ใน หลาย ๆ ดาน คือ

๑. ทำให้เกิดความเข้าใจในหลักธรรมทำให้มีความเข้าใจหลักธรรมในพระพุทธศาสนา อย่างถูกต้อง และ ยั่งยืน ที่จะศึกษาหลักธรรม ให้แตกฉานขึ้นไปกว่าเดิมอีก
๒. สามารถปราบปรามภัยภายนอกพระพุทธศาสนา ลัทธิความเชื่อของพระเจ้า ที่มีมาแต่ เดิม
๓. แก่ข้อสงสัยในพระธรรมวินัย พระธรรมและพระวินัยที่พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงและ ทรงบัญญัติไว้ หากบุคคลยังไม่สามารถศึกษาและปฏิบัติจนรู้ทั่วถึง ก็เกิดความ สงสัยอยู่
๔. ทำให้เกิดศรัทธาแก่มหาชน หลังจากทีพระอรหันต์ทั้งหลายประกาศ ก็ทำให้ผู้ไม่มี ความเลื่อมใสเกิดศรัทธาในพระพุทธศาสนา การประกาศตนเป็นอุบาสก อุบาสิกาผู้ถึงพระรัตนตรัยมี เป็นจำนวนมาก